

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

« ____ » _____ 2021 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2021 р.

**ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ ПРОСТОГО
РЕЧЕННЯ**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи ЗУМЛм-16
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова і література)
Полудень Віолети Олегівни

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор **Бакум З. П.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Полудень В. О. Формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису простого речення : рукопис. Кривий Ріг, 2021. 120 с.

У кваліфікаційній роботі з'ясовано лінгвістичні засади навчання синтаксису на компетентнісній основі, розглянуто психологічні чинники формування мовної компетентності здобувачів освіти та акцентовано увагу на змісті означеного терміна.

Доведено доцільність упровадження особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного підходів до навчання. Визначено ефективні форми, методи, прийоми, засоби, технології навчання синтаксису. Найефективнішими методами є: дослідницький, спостереження над мовою, проблемного викладу, метод проєктів, інтерактивний. До лінгводидактичних прийомів уналежнено моделювання, конструювання, аналогії, узагальнення, формулювання запитань тощо. Апробовано специфічні прийоми розвитку мовної компетентності (аналіз словосполучень; синтаксичний розбір речення; уведення та вилучення окремих компонентів речення; поширення і скорочення речень; конструювання, реконструювання синтаксичних одиниць; складання речень за опорними словами; трансформування, редагування, продукування власних висловлень; проблемні та творчі завдання). Запропоновано систему вправ (аналітичні, продуктивно-репродуктивні, творчо-конструктивні, вправи з використанням QR-кодів). Упроваджено технології критичного мислення (кластер, скрайбінг, ментальні карти хмара слів, «Фішбоун»).

Проаналізовано чинні програми, підручники з української мови.

Порівняльний аналіз засвідчив позитивну динаміку рівня сформованості мовної компетентності учнів 8 класу, що підтверджує результативність запропонованої методики.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, мовна компетентність, навчання синтаксису, формування мовної компетентності учнів.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	10
1.1. Лінгвістичні засади навчання синтаксису на компетентнісній основі.....	10
1.2. Мовна компетентність як методична проблема.....	14
1.3. Психологічні чинники формування мовної компетентності	20
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗРОБЛЕНОСТІ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ	28
2.1. Лінгводидактичні основи формування мовної компетентності навчання синтаксису.....	28
2.2. Аналіз чинних програм, підручників у контексті дослідження	35
2.3. Рівень сформованості мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису.....	46
Висновки до другого розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ МЕТОДИКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС	58
3.1. Методика формування мовної компетентності учнів 8 класу.....	58
3.2. Результати сформованості мовної компетентності учнів під час навчання синтаксису.....	72
Висновки до третього розділу.....	78
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	84
ДОДАТКИ	91
ДОДАТОК А	91
ДОДАТОК Б	93

ДОДАТОК В	97
ДОДАТОК Г	100
ДОДАТОК Д	107
ДОДАТОК Е	112
ДОДАТОК Ж	116

ВСТУП

Актуальність дослідження. Найважливішим завданням загальної середньої освіти XXI століття є оптимізація освітнього процесу, під час якого пріоритетним стає формування наукової картини світу, культури розумової діяльності, інноваційного стилю мислення, креативного потенціалу, національної свідомості й самосвідомості, патріотичних почуттів, активної громадянської позиції. Підготовка учнів до соціалізації, творчої діяльності, професіоналізації, організації й самоорганізації навчання упродовж життя, на що зорієнтовують законодавчі та нормативні документи (Закон України «Про повну загальну середню освіту» [32], Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [38], Державний стандарт базової середньої освіти [25], освітні програми з української мови [66] тощо).

Важливе місце в шкільному курсі української мови належить синтаксису, що створює умови для формування мовно-мовленнєвої компетентності. Ураховуючи те, що всі одиниці нижчих рівнів функціують у мові не самостійно, а тільки у складі одиниць синтаксису – реченнях і текстах – то значущість мовних одиниць виявляється в досягненні комунікативної мети. Ефективність процесу формування мовної компетентності учнів під час навчання синтаксису залежить від усвідомлення ними особливостей функціонування різних синтаксичних одиниць в усному й писемному мовленні, комунікативно зорієнтованого вивчення синтаксичних тем і виконання навчальних дій, спрямованих на формування в них мовної компетентності. Відтак постає необхідність удосконалення методики навчання синтаксису на уроках української мови у 8 класі закладів загальної середньої освіти.

Теоретичну базу методики формування мовної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів досліджено в різних царинах:

а) мовознавство (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Селіванова та ін.); б) загальна, педагогічна й вікова психологія (О. Леонтьєв, В. Кутішенко, А. Ткачук, Н. Токарева та ін.); в) теорія навчання (Ю. Бабанський, Н. Бібік, Н. Бондаренко та ін.); г) лінгводидактика (О. Біляєв, З. Бакум, Н. Бондаренко, Н. Голуб, Т. Гнаткович, О. Горошкіна, Т. Груба, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, І. Кучеренко, Л. Мамчур, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.).

Останнім часом активізувалися дослідження методичних засад формування мовної компетентності учнів (Н. Бондаренко, Т. Зенченко, Г. Шиліна та ін.). Важливими вважаємо теоретичні положення дисертацій Т. Гнаткович, В. Зінченко, Т. Кушнір та ін., у яких розроблено методику формування мовної компетентності учнів основної школи під час вивчення синтаксичних явищ.

Термін «мовна компетентність» розглянуто в загальнометодичному аспекті й потребує подальшого наукового обґрунтування, системного дослідження. Отже, формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису потребує розроблення спеціальної методики й упровадження її в освітній процес, що й спонукало до вибору теми дослідження **«Формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису простого речення»**.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних засад, розробленні ефективної методики формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису на компетентнісній основі.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- 1) проаналізувати наукову літературу з досліджуваної проблеми й обґрунтувати лінгводидактичні засади формування мовної компетентності учнів основної школи в процесі навчання синтаксису;
- 2) з'ясувати поняття «мовна компетентність»;
- 3) здійснити студіювання програм і підручників з української мови в контексті аналізованої проблеми;
- 4) визначити стан сформованості мовної компетентності учнів;

5) розробити методику формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису й перевірити її результативність.

Об'єктом дослідження є процес навчання української мови у 8 класі закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – форми, методи, прийоми, засоби, технології формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису простого речення.

Для реалізації завдань використано такі **методи дослідження**: **теоретичні**: аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення і систематизація лінгвістичної, психолого-педагогічної, методичної літератури з теми дослідження; аналіз програмно-методичного забезпечення навчання української мови в закладах загальної середньої освіти; розроблення ефективної методики формування мовної компетентностей учнів; **емпіричні**: спостереження за освітнім процесом, анкетування, тестування, бесіди з учителями й учнями, через що перевірялася ефективність розробленої методики; **статистичні**: оброблення даних, пов'язаних з анкетуванням, виконанням контрольних робіт.

Наукова новизна: у магістерській роботі створено методику формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису, розроблено систему завдань і вправ, подано методичні рекомендації для вчителів української мови.

Теоретична значущість роботи полягає в більш глибокому і системному аналізі проблеми формування мовної компетентності в учнів основної школи під час навчання синтаксису простого речення.

Практичне значення магістерської роботи: результати дослідження сприятимуть подальшому розробленню окреслених проблем, можуть бути використані вчителями для підготовки до уроків української мови, а також викладачами та студентами філологічних факультетів під час вивчення методики української мови загалом і синтаксису зокрема.

Апробація результатів дослідження: доповідь «Лінгводидактичні засади формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису» на XI Всеукраїнській студентській науковій інтернет-конференції «Східнослов'янська філологія. 21–22 квітня 2021 р. Криворізький державний педагогічний університет.

За темою опубліковано статті:

1. Полудень В. Лінгводидактичні засади формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису. *Східнослов'янська філологія: здобутки і перспективи* : збірник матеріалів XI Всеукраїнської студентської наукової інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2021. С. 248–251.

2. Полудень В. Мовна компетентність як методична проблема. URL : <https://vseosvita.ua/library/movna-kompetentnist-ak-metodicna-problema-488520.html>

3. Полудень В. Лінгводидактичні засади формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису. URL : <https://vseosvita.ua/library/lingvodidakticni-zasadi-formuvanna-movnoi-kompetentnosti-ucniv-u-procesi-navcanna-sintaksisu-488518.html>

4. Полудень В. Методика формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису простого речення. URL : <https://vseosvita.ua/library/metodika-formuvanna-movnoi-kompetentnosti-ucniv-v-procesi-navcanna-sintaksisu-prostogo-recenna-488527.html>

5. Полудень В. Психологічні чинники формування мовної компетентності. URL : <https://vseosvita.ua/library/psihologicni-cinniki-formuvanna-movnoi-kompetentnosti-488523.html>

6. Полудень В. Урок української мови в 8 класі з теми «Вставні слова (словосполучення, речення). Групи вставних слів і сполучень слів за значенням». URL : <https://vseosvita.ua/lesson/vstavni-slova-slovospoluchennia-rechennia-hrupu-vstavnykh-sliv-i-spoluchen-sliv-za-znachenniam-57284.html>

7. Полудень В. Урок української мови в 8 класі з теми «Однорідні члени речення (зі сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком).

URL : <https://vseosvita.ua/library/odnoridni-cleni-recenna-zi-spolucnikovim-bezspolucnikovim-i-zmisanim-zvazkom-488515.html>

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів та підрозділів до них, висновків до кожного розділу та загальних, списку використаної літератури, що містить 69 позицій та 7 додатків. Загальний обсяг дослідження – 83 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1.1. Лінгвістичні засади навчання синтаксису на компетентнісній основі

Мета навчання української мови в школі полягає у формуванні компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості. Стратегічним орієнтиром удосконалення мовної освіти, одним із напрямів її модернізації є реалізація компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів у навчанні мови. Саме про це йдеться в Державному стандарті базової середньої освіти [25] та чинній програмі з української мови [66]. Кінцева мета навчання української мови – формування в учнів компетентностей, що забезпечує їм можливість успішно й результативно здійснювати мовленнєву діяльність. Надважливим складником у мовленні, на думку науковців (О. Біляєв, О. Горошкіна, С. Караман, Т. Ладиженська, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Шелехова), вважається мовна компетентність – сукупність знань про систему мови, правила функціонування мовних одиниць у мовленні та здатність за допомогою цієї системи сприймати чужі думки, формулювати, висловлювати й передавати власні.

Чільне місце в навчанні української мови належить синтаксису, у якому найповніше виявляється функційна значущість мовних одиниць та їх роль у досягненні комунікативної мети. Ефективність процесу формування мовної компетентності залежить від усвідомлення мовлення як спілкування за допомогою мовних засобів, осмислення особливостей функціонування різних синтаксичних одиниць у мовленні, їхньої конструктивної та стилістичної ролі, комунікативно зорієнтованого вивчення синтаксичних тем і виконання навчальних дій, спрямованих на сприймання і продукування

усних та письмових текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення, до впровадження на уроках мовленнєвих ситуацій [29, с. 69].

Вивченню речення, з погляду його комунікативного призначення, присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: С. Бевзенка, І. Вихованця, К. Городенської, С. Єрмоленко, А. Загнітка, Г. Золотової, Н. Іваницької та ін. Проблемі комунікативно зорієнтованого навчання синтаксису приділено увагу в працях таких лінгводидактів: М. Вашуленка, Т. Донченко, Т. Ладиженської, Я. Мельничайка, М. Пентиліук, К. Плиско, Г. Шелехової та ін.

Провідна ідея сучасного вчення про речення – утвердження його основного місця в граматичній системі мови, виняткової ролі в мислетворчості, оформленні й донесенні думки, мовленнєвій діяльності та комунікації [18, 21, 36]. Мовознавці розглядають речення як складне, багатоаспектне й різнопланове утворення в усій багатовимірності його складників, що об'єднують і увінчують аспекти, рівні та яруси мовної системи. Синтетичний характер речення як основної одиниці синтаксису, наявність у ньому конкретного й абстрактного, часткового й загального, реалізація виражальної, мислеоформлювальної й комунікативної функцій зумовлює необхідність його розгляду в кількох аспектах. Найважливіші з-поміж них – логічний, структурний, семантичний і комунікативний [23, с. 427].

Вибір лінгвістичної концепції, пов'язаної з напрямом дослідження, визначається метою й завданнями навчання мови. Тому чільне місце в сучасній граматичній теорії посідає питання системи мови, її структури, мовної та мовленнєвої семантики, когнітивістики й комунікації. Найменшою й водночас найбільш значущою комунікативною одиницею, що забезпечує реалізацію функцій мови як засобу формування, оформлення, вираження й передачі думки, є речення – основна одиниця синтаксису. У реченні фокусуються елементи всіх рівнів мови, і саме воно є найменшою одиницею спілкування. На відміну від інших рівнів та аспектів мови, синтаксис

безпосередньо задіяний у процесах мислення й комунікації [22, с. 11]. Як завершальний ярус мовної системи, він дає змогу показати, засвоїти й відтворити на синтаксичному тлі функціювання одиниць різних рівнів мови. Найбагатогранніші з-поміж усіх синтаксичні одиниці, що утворюють струнку ієрархію – від словоформи до тексту. Усі засоби мови набувають комунікативної дієвості саме на синтаксичному рівні, який функційно об'єднує та інтегрує одиниці всіх рівнів мовної системи, встановлює об'єктивні зв'язки й відношення між явищами дійсності та їх сприйманням особистістю [53, с. 52]. Засвоєння синтаксису формує в учнів уявлення про структуру мови, зв'язки між синтаксичним та іншими її рівнями; дає змогу оцінити функційні можливості всіх засобів мови тощо. Практичне значення опанування синтаксису в тому, що воно створює базу для розвитку граматичного ладу мовлення учнів, засвоєння синтаксичних норм української літературної мови; забезпечує мовленнєвий розвиток учнів у процесі здійснення комунікативно-мовленнєвої діяльності; створює підґрунтя для оволодіння правописними навичками.

Визначений Державним стандартом [25] і Програмою [66] мовний зміст, номенклатура понять та їх трактування відповідають сучасному стану мовознавчої науки. Запроваджений свого часу пропедевтичний курс синтаксису і пунктуації забезпечує ознайомлення учнів із необхідними відомостями і формування на їх основі вмій і навичок, що полегшує засвоєння відповідного мовного матеріалу у 8 класі. Проте стан навчання синтаксису й пунктуації в школі не задовольняє зрослих потреб суспільства і вимог до мовної освіти. Аналіз теорії і практики, програм, підручників і посібників в аспекті досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що у їх змісті не завжди використовують потенційні можливості дидактики, методики і суміжних наук для ефективного засвоєння синтаксису. Це зумовлено насамперед тим, що розроблена натеper методика не враховує сповна змін у меті й завданнях навчання української мови, особливостей

застосування сучасних підходів, інноваційних методів, прийомів, організаційних форм і засобів навчання.

Погоджуємося з твердженням Н. Бондаренко [10, с. 2], що причини недостатньої ефективності навчання синтаксису і пунктуації такі: низький рівень мотивації; зниження інтересу учнів до навчання; уповільнення темпу навчальної діяльності; недостатнє засвоєння учнями синтаксичної теорії і, як наслідок, – несформованість відповідних умінь (розрізняти словосполучення й речення, типи простого і складного речень; визначати структуру речення і його граматичну основу; розрізняти головні й другорядні члени; розпізнавати синтаксичні функції слів; встановлювати граматичну залежність між членами речення, смислові особливості й ознаки кожного різновиду, невміння використовувати їх під час побудови власних висловлювань тощо). Синтаксичні помилки – це наслідок недостатнього засвоєння знань і несформованості навичок. Не сприяють розв'язанню проблеми, на думку науковців [10], [17], [20], [43] також: неоднозначність трактування мовознавцями окремих питань синтаксису; розбіжність у їх інтерпретації; нереалізованість теорії вивчення морфології на синтаксичній основі; недостатня розробленість теоретичних питань формування мовної компетентності у процесі навчання синтаксису; недостатня увага до текстологічного підґрунтя навчання синтаксису, що дає змогу комплексно реалізувати мовну, мовленнєву, соціокультурну й діяльнісну (стратегічну) змістові лінії; нераціональний розподіл навчального часу тощо.

Із методичного погляду, робота над синтаксисом на матеріалі тексту уможлиблює розв'язання мотиваційних, освітніх, пізнавальних, розвивальних, комунікативних й виховних завдань. Засвоєння синтаксису формує в здобувачів освіти уявлення про структуру мови, зв'язки між синтаксичним та іншими її рівнями; дає змогу оцінити функційні можливості всіх засобів мови тощо. Практичне значення опанування синтаксису в тому, що воно створює базу для розвитку граматичного ладу мовлення учнів, засвоєння синтаксичних норм української літературної мови; забезпечує

мовленнєвий розвиток учнів у процесі здійснення комунікативно-мовленнєвої діяльності; створює підґрунтя для оволодіння пунктуаційними навичками.

Традиційна методика навчання синтаксису в школі передбачає системно-описовий підхід до розгляду простого речення, який лише частково відповідає сучасним вимогам, тому останні дослідження [20], [22], [45], [56] містять нові підходи до зазначеної проблеми.

Отже, залишається незаперечним той факт, що в освітньому процесі вчителів української мови необхідно усвідомлювати лінгвістичні засади навчання синтаксису простого речення, що спиятиме формуванню мовної компетентності учня.

1.2. Мовна компетентність як методична проблема

Сучасне суспільство висуває замовлення на розвиток гармонійної, патріотично налаштованої, духовної мовної особистості, яка спроможна з великої кількості різноманітної інформації обирати необхідну і корисну для самовдосконалення, окрім того, висловлювати власні позиції, відстоювати життєво необхідні переконання. Відповідно, в умовах сучасної освітньої парадигми (компетентнісної) чільне місце посідає проблема формування у здобувача освіти низки компетентностей (ключових і предметних) [25].

Новим концептуальним напрямом нової української школи, сучасної освіти є компетентнісний підхід до формування її змісту й визначення технологій. Упровадження в систему освіти компетентностей ґрунтується на численних дослідженнях науковців, які активно розглядають різні аспекти означеного підходу.

Компетентнісний підхід, на думку дослідників (А. Андреев, Е. Зеєр, І. Зимня, А. Хуторської та ін.), розглядається як «дієвий освітній інструмент розвитку особистості, спрямований на активне й конструктивне входження людини в сучасні суспільні процеси, досягнення» [34, с. 3]. Компетентнісний

підхід до навчання української мови на сучасному етапі розвитку нової української школи набуває суспільної значущості, а тому потребує глибокого осмислення й широкого розгляду пов'язаних із нею питань. Варто зазначити, що компетентнісний підхід формування мовної особистості недостатньо вивчений в українській лінгводидактиці.

Поняття «компетенція» традиційно вживається у значенні «коло повноважень», «компетентність» – пов'язується з обізнаністю, авторитетністю, кваліфікованістю. У науковий обіг термін «компетенція» упровадив А. Хуторської [67, с. 58], який зауважує, що компетенція – це сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що стосуються відповідного кола предметів і процесів та є необхідними для якісної продуктивної дії щодо них. Компетенцію, на думку науковця, необхідно розуміти як задану вимогу, норму освітньої підготовки учня. На відміну від компетентності, яку вчений тлумачить як володіння людиною відповідною компетенцією, що містить її особистісне ставлення до предмета діяльності.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» компетенція визначається як «добра обізнаність із чим-небудь», а «компетентність» – «властивість зі значенням компетентний», що потрактовано так: «який має достатні знання в перній галузі: який із чим-небудь добре обізнаний» [11, с. 443]. В іншому словнику «компетенція» подається як знання, яким володіє особа, а «компетентність» – це: 1) володіння знаннями; 2) володіння компетенцією, звідси «компетентний – той, хто володіє компетенцією або обізнаний у конкретній галузі» [52, с. 247]. А. Богущ вважає, що «компетенція» використовується там, де йдеться про навчання й виховання, а «компетентність» – комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку [15, с. 6]. Ми поділяємо цю думку, відповідно, стверджуємо, що «компетенція» і «компетентність» співвідносяться як загальне і конкретне,

компетентність може виявляти людина, яка має конкретні знання у певній галузі, але виявляє їх через мову.

Перелік ключових компетенцій А. Хуторської [67, с. 60] визначає на основі провідної мети загальної освіти, структурної презентації соціального досвіду й досвіду особистості, а також основних видів діяльності учня, які дають змогу йому оволодівати соціальним досвідом, формувати навички життя й практичної діяльності в суспільстві.

Як зазначає І. Хом'як, компетенцією правомірно вважати знання нормативних одиниць мови. На думку Н. Голуб, компетенцію варто розглядати як очікувані й вимірювані досягнення, що підтверджують здатність (спроможність) учня виконувати певні дії самостійно після засвоєння програмового матеріалу [20, с. 3]. Л. Мамчур доводить, що компетенція – це чітко окреслені знання, які повинна мати особа, коло питань, у яких особа має бути обізнана і які необхідні для успішної практичної діяльності відповідно до загально зазначених норм, законів, правил [49, с. 25].

Поділяємо думку М. Пентилюк, яка вважає, що компетентність – це здатність ефективно й творчо застосовувати знання в міжособистісних стосунках, виявляти індивідуальні вміння й навички використання мови в процесі спілкування. Відтак компетентність – результат навчальної діяльності – ознака особистості; те, що учень може; чим він оволодів у процесі учіння; його власний здобутий рівень знань, умінь і навичок, індивідуальний досвід реалізації набутих компетенцій. Компетентність – показник того, що учень спромігся акумулювати, накопичити і як це вмів застосувати, ввести у практичну мовленнєву дію [57, с. 4].

Отже, погоджуємося з думкою, що компетенція – це загальна соціальна норма, взірець; сформульовані й визначені правила; сукупність знань, умінь і навичок, якими учні повинні оволодіти відповідно до чинної програми, освітньої мети і завдань. Компетенція реалізується в компетентності.

Поняття «мовна компетенція» / «мовна компетентність» визначають у своїх працях О. Біляєв, О. Горошкіна, Н. Дика, С. Караман, О. Караман, Т. Ладиженська, Л. Мацько, М. Пентиліук, Т. Симоненко, Г. Шелехова. Деякі науковці ототожнюють ці поняття (І. Зимня, О. Кузьменко та ін.), розмежовують (В. Краєвський, А. Хуторської та ін.), вважають компетенцію складником компетентності (Н. Бібік, Ж. Бутенко, Ю. Варданян, Т. Симоненко, А. Нікітіна, М. Пентиліук).

У нашому розумінні мовна компетенція – це глибоке опанування знаннями з фонетики й правопису, лексикології, словотвору, граматики (морфології і синтаксису) та формування на їх основі фонетичних, лексичних, словотвірних, орфографічних, пунктуаційних, граматичних (морфологічних та синтаксичних) умінь і навичок, пов'язаних із будовою слова, частинами мови, конструюванням текстів. Мовна компетентність передбачає знання одиниць мови, правил побудови їх, поєднання й функціонування, різнорівневі зв'язки між ними.

Науковці [14, 15, 19, 29, 29, 32] виділяють три предметних компетентності (мовна, мовленнєва, комунікативна компетентність), кожна з яких має свої різновиди.

Мовна компетентність передбачає:

- 1) знання базових мовознавчих понять, основних відомостей з різних розділів мовознавства, передбачених шкільною програмою з української мови;
- 2) базові лексичні, граматичні, стилістичні, орфоепічні, правописні вміння;
- 3) внутрішня потреба вивчати українську мову (як рідну, державну);
- 4) розуміння зображально-виражальних можливостей рідної мови;
- 5) уміння внутрішньо проникати в смисл дидактичного тексту;
- 6) уміння здійснювати різні види мовного розбору;
- 7) досвід самостійної предметної діяльності – навчально-пізнавальної, аналітичної, синтетичної та ін.

Має місце думка О. Шахнаровича, щодо структурних компонентів мовної компетентності, які відповідають рівням системи мови: фонетичний, лексичний, граматичний. Лексична компетентність – наявність певного запасу слів, здатність до адекватного використання лексем, доречне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів [57, с. 5]. Фонетична компетентність – правильна вимова всіх звуків мови, звукосполучень відповідно до орфоепічних норм, наголосів, добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонemi; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічний наголос тощо). Граматична компетентність – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної та іноземної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм [58, с. 256].

Методику реалізації компетентнісного підходу й формування мовної компетентності особистості з'ясовано у працях, присвячених проблемному (О. Біляєв, І. Вихованець, С. Єрмоленко, С. Караман), інтегрованому (О. Біляєв, О. Савченко), когнітивно-комунікативному (О. Горошкіна, М. Пентиліук), інтерактивному (Л. Пироженко, О. Пометун), навчанню розвитку мовлення (Н. Дика, Т. Ладиженська, М. Львов, Н. Пашківська, Г. Шелехова), навчанню мови на текстовій основі (З. Бакум, О. Горошкіна, Л. Мацько, М. Пентиліук).

Формування мовної компетентності в процесі навчання синтаксису ґрунтується на основі наявних і здобутих знань. Знання синтаксичних понять, уміння правильно вживати їх (тобто володіння синтаксичною компетенцією) є одним із найважливіших складників мовної компетентності кожного учня, тому розвивати цю компетентність необхідно з 5 класу. Мовна компетентність реалізується завдяки знанням із теорії та використання цих знань на практиці. Для ефективного формування мовної компетентності

важливо орієнтуватися на принципи й правила засвоєння теоретичних знань, застосовувати методи та прийоми пізнавальних здібностей учнів.

Формування мовної компетентності в процесі навчання синтаксису є завершальним етапом і формується на готовності й здатності висловлювати думки, оформлювати їх у вигляді фраз і речень, тобто різних синтаксичних конструкціях, використовувати систему граматичних правил української мови [22, с. 12]. Вважаємо, що саме навчання синтаксису української мови в органічній єдності й постійному зіставленні всіх синтаксичних понять і явищ створює сприятливі умови для реалізації мовної компетентності.

Найголовнішою особливістю вивчення синтаксису в основній школі є те, що синтаксичний матеріал подано в тісному взаємозв'язку з іншими розділами шкільного курсу української мови, а не тільки на окремих уроках у 5–9 класах. Формування мовної компетентності забезпечується під час вивчення кожного з рівнів мовної системи з огляду на неоднорідність мовних одиниць та їхнє поєднання. Проте синтаксичний матеріал створює для цього кращі умови, тому що всі одиниці нижчих рівнів функціують у мові не самотійно, а тільки у складі одиниць синтаксису – реченнях і текстах [19, с. 21].

Формування мовної компетентності учнів під час навчання синтаксису – складний внутрішній, послідовний процес, що передбачає сприйняття, розуміння осмислення, узагальнення, закріплення, відтворення, редагування, конструювання та ін. [43, с. 218]. Певний обсяг відомостей із синтаксису у чинній програмі засвідчує важливість матеріалу цього розділу в становленні цілісної мовної компетентності учнів. Кожна з тем шкільного курсу синтаксису, передбачених для вивчення, чітко конкретизується у складниках мовної компетентності.

Безперечно, формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису посідає вагоме місце в основній школі. Відповідно, науково обґрунтоване й методично продумане вивчення синтаксичного рівня

мовної системи в основній школі передбачає поетапне ефективне формування мовної компетентності.

1.3. Психологічні чинники формування мовної компетентності

У сучасному освітньому процесі постає необхідність урахування психолого-педагогічних умов для формування мовної компетентності учнів, яка тісно пов'язана з ключовою компетентністю – вільне володіння державною мовою.

Важливі теоретичні відомості з навчання синтаксису відображені в дослідженнях таких психологів та психолінгвістів: Л. Виготського, П. Гальперіна, І. Зимньої, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва; лінгводидактів: О. Горошкіної, Т. Гнаткович, Л. Давидюк, М. Пентилюк, К. Плиско.

Питання формування й розвитку мовної компетентності учня залишається важливим упродовж усього життя, проте актуалізуються вони у перехідні періоди, що пояснюється багатьма чинниками. Психологічне підґрунтя розвитку мовної особистості досліджується в працях науковців: Ю. Апресян, Л. Виготського, І. Зимня, О. Кубрякова та ін.

Підлітковий вік – дуже складний відповідальний період становлення особистості. Л. Божович [9, с. 43] називає цей період другим народженням особистості, у якому формується соціальна спрямованість і моральна свідомість: моральні погляди, судження, оцінки, уявлення про норми поведінки, запозичені у дорослих.

Психологи зазначають, що в підлітковому віці відбувається інтелектуалізація всіх психічних процесів. Продовжує інтенсивно розвиватися теоретичне мислення. Підліток уже вміє оперувати гіпотезами, розвиваються такі мисленнєві операції, як класифікація, аналогія, узагальнення, що дозволяє аналізувати абстрактні поняття. Проявляється рефлексивний характер мислення. Саме завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється здатність до самоаналізу.

Активізуються процеси запам'ятовування, оволодіння способами і прийомами учіння. На думку Н. Токаревої [65, с. 27], розвивається логічна пам'ять, у результаті чого вповільнюється розвиток механічної пам'яті. Процес запам'ятовування зводиться до встановлення логічних зв'язків усередині матеріалу, сприймання повільно ускладнюється, інтенсивно формується на уроках. Розвивається післядовільна увага. Підліток здатний тривалий час утримувати увагу на певному об'єкті. Зв'язок уяви з теоретичним мисленням сприяє розвитку творчості. Уява в цей період обслуговує бурхливе емоційне життя підлітка. Активно розвивається читання, монологічне і писемне мовлення. Розвиваються комунікативні здібності учнів. Сфера пізнавальних інтересів підлітків виходить за межі школи і перетворюється у сферу пізнавальної самодіяльності.

Психологи наголошують на тому, що в цей період відбувається інтенсивний розвиток понятійного, мовно-логічного, абстрактного мислення. Підліток може оперувати поняттями, міркувати про властивості та якості предметів, висувати гіпотези, планувати дослідницьку діяльність та засвоювати великі масиви інформації. Починається інтенсивний розвиток абстрактних понять, який продовжується в юнацькому віці. Усе більшого значення набуває теоретичне мислення, здатність встановлювати максимальну кількість смислових зв'язків у довіллі. Саме ці психологічні новоутворення особистості дуже важливі для опанування синтаксичним матеріалом з української мови у 8 класі.

Відповідно, аналізуючи особливості навчальної діяльності в підлітковому віці, ми визначали, що саме цей період найефективніший для навчання синтаксису української мови. Не зважаючи на досягнення цього віку в розвитку мислення, здатність до рефлексії тощо, підлітки продовжують залишатися на рівні конкретного мислення.

Отже, ґрунтуючись на напрацюваннях психологів, психолінгвістів, педагогів, лінгвометодистів, уважаємо, що психологічний (внутрішній)

процес формування мовної компетентності здобувачів освіти складається з таких етапів: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний.

Етап мотивації важливий у навчанні, що передує всім іншим етапам опанування навчального матеріалу із синтаксису. Для формування компетентного мовця під час навчання є «усвідомлення ролі активності особистості у власному розвитку й необхідності стимулювання цієї активності у процесі навчання» [63, с. 141]. Внутрішньою мотивацією до опанування синтаксису може слугувати: теорія про зв'язок мислення з мовленням (під час навчання мають усвідомлювати, що головним у комунікації є смислові зв'язки: предикативний, який є визначальним, та прислівний, що розкриває сутність базисного зв'язку); прагнення досконало володіти мовленнєвою компетентністю (грунтовне, усвідомлене засвоєння знань із граматики (морфологія, синтаксис) та лексики). Окрім того, важливим для мотивації навчання синтаксису є застосування інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання, які формують позитивні емоції, враження. Застосування гаджетів (комп'ютери, планшети, телефони) робить процес пізнання більш зручним.

Етап пізнання грунтується на психологічних процесах апперцепції, розуміння, запам'ятовування теоретичного матеріалу із синтаксису. Поняття «апперцепція» В. Вунд розглядає як сукупність трьох аспектів: «усвідомлення сприйнятого, його цілісність і його залежність від колишнього досвіду» [65, с. 324]. Саме тому когнітивний етап передбачає актуалізацію попередніх знань із теорії синтаксису, набутих раніше, під час опанування розділу морфології в 6–7 класах, що поглиблюється, розширюється, супроводжується здатністю особистості до осмислення сприйнятої нової інформації. Осмислення синтаксичного матеріалу полягає у з'ясуванні сутності синтаксичних теорій, правил, характеристик членів речення, словосполучень і речень, засвоєнні будови, семантики та функціонування синтаксичних одиниць, усвідомленні формально-граматичних, семантичних ознак речення як комунікативної одиниці, що передбачає виконання

розумових дій, результатом яких є розуміння матеріалу та формування теоретичних понять.

У психолінгвістиці розуміння, сприймання та породження мовлення презентовано багатьма концепціями (О. Потебня, Л. Виготський, Ч. Освуд, О. Леонт'єв), у яких наголошено на тому, що для розуміння цілісної знакової організації мовлення [61, с. 236] важливі лінійна форма (від знаків до відповідної семантичної ситуації, від значення до змісту); найвищий рівень розуміння містить оцінку мовних засобів (лексичні, синтаксичні), використаних мовцем; структура речення змінюється відповідно до функції мовлення, виявлювана у вербальній або невербальній комунікації; процес розуміння залежить від попереднього досвіду реципієнта (В. Беянин, Л. Виготський, В. Красних). Відповідно до цих постулатів формування теоретичних понять у здобувачів освіти відбувається зі знайомих їм синтаксичних дефініцій, опанованих у школі, які на академічному рівні вивчення мови розширюються, уточнюються та доповнюються [17, с. 157].

Основні синтаксичні поняття можна класифікувати за групами: синтаксичні одиниці (речення, словосполучення, мінімальна синтаксична одиниця), синтаксичні зв'язки, синтаксичні категорії (розповідне, питальне спонукальне; окличне, неокличне речення) тощо. Важливим у формуванні знань із синтаксису є засвоєння зв'язків між поняттями, розуміння різних підходів до вивчення синтаксису в усіх його аспектах, усвідомлення синтезувального характеру синтаксису (зв'язок з фонетикою, лексикою, морфологією тощо), визначення родовидових відмінностей (наприклад, між реченням і словосполученням, підрядним та сурядним зв'язком), через зазначення способу утворення предмета (простим та складним, односкладним та двоскладним, повним та неповним, поширеним та непоширеним реченнями), сприйняття його не тільки як «розділу граматики, який вивчає особливості будови, семантики й функціонування синтаксичних одиниць, а передусім як учення про способи вираження думки» [20, с. 3].

Як засвідчує практика, для успішного розуміння та формування теоретичних понять важливе використання різних засобів, методів та прийомів, зокрема технічних, для унаочнення матеріалу (комп'ютери, планшети, телефон, проєктори, смарт-дошки тощо); когнітивних методів (діалогічний, ситуаційний, спостереження над мовою, самостійної роботи з підручником та іншими довідковими джерелами, вправи (підготовчі, вступні, тренувальні); прийомів асоціювання, виділення головного, виявлення явища, аналізу, порушення проблеми, узагальнення, аналогіювання, визначення» тощо [22, с. 19]. Кінцевим на когнітивному етапі є процес запам'ятовування, що може мати мимовільний або довільний, механічний або осмислений характер.

Старший підлітковий вік характеризується «вибірковістю когнітивного контенту, інтелектуалізацією процесів пам'яті та зростанням швидкості оперативної пам'яті» [65, с 256]. Саме тому вважаємо, що для учнів 8 класів як суб'єктів навчання важливе довільне (є мотив та завдання) й осмислене (розуміння матеріалу) запам'ятовування. Процес запам'ятовування необхідно будувати відповідно до його умов, з використанням мнемонічних прийомів: створення плану лекцій та семінарських занять, переліку питань на самостійне опрацювання із синтаксису; групування матеріалу; та згідно з його законами, як-от: закон підсилення першого враження (використання візуалізації), закон краю, закон повторення тощо.

Діяльнісний етап передбачатиме формування вмінь та навичок із синтаксису згідно з комунікативними завданнями. Важливим для нашого дослідження є розуміння вмінь і навичок як дій, формування яких відбувається поетапно через застосування теоретичних знань, що передбачає перехід із зовнішньої (предметна) на внутрішню (психічна) діяльність. Саме тому вважаємо за необхідне врахувати вчення поетапного формування розумових дій (Г. Гальперін, Н. Талізін), що становитиме основу формування синтаксичних умінь і навичок, у такій послідовності: 1) мотивування до дії, що може виявлятися у створенні проблемної ситуації;

2) первинне уявлення про дію, складання її орієнтовної схеми; 3) формування дії в її матеріальному (або матеріалізованому) вияві; 4) відпрацювання дії у вигляді продуктивних видів мовленнєвої діяльності (говоріння, письма); 5) репродукування дії у внутрішньому мовленні; 6) доведення дії до автоматизму – внутрішній, розумовий рівень [65, с. 104].

Згідно з концепцією К. Плиско важливі у формуванні синтаксичних умінь дії, що спрямовані на опанування суб'єктами навчальної діяльності граматичних (синтаксичних) категорій у різних аспектах: структурно-граматичному, логіко-синтаксичному, функціонально-стилістичному. Розуміння етапів реалізації мовлення та розумових дій передбачає формування у здобувачів освіти умінь аналізувати синтаксичні одиниці в мовленні, орієнтуватися в комунікативній ситуації, створювати власні висловлювання, послуговуючись різними типами речень, їх синонімічними або близькими за функцією варіантами, відповідно до синтаксичних норм; усвідомлене опанування навчального матеріалу, вироблення вмінь та навичок [55, с. 90].

Одним із важливих етапів формування синтаксичних умінь та навичок є рефлексія. Розглядаючи рефлексію, у якій здобувач освіти має аналізувати, співвідносити свої дії з предметною діяльністю, визначальними для формування синтаксичної компетентності.

Отже, з опертям на праці згаданих науковців різних царин (психології, психолінгвістики, педагогіки, лінгводидактики) встановлено, що психологічний (внутрішній) процес формування мовної компетентності учнів має чотири етапи: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексійний. Обґрунтовано необхідність урахування всіх означених етапів, умов, дій, їхню роль у засвоєнні синтаксису, виробленні вмінь та навичок, формуванні синтаксичних понять. Закцентовано увагу на тому, що розуміння етапів реалізації мовлення й етапів розумових дій передбачає удосконалення умінь аналізувати синтаксичні одиниці в мовленні, орієнтуватися в комунікативній ситуації. З'ясовано, що врахування психологічних основ під час формування

мовної компетентності учнів є запорукою продуктивного, усвідомленого навчання української мови, що сприяє формуванню вмій і навичок; створює баланс між змістом навчального матеріалу й індивідуальними психологічними особливостями здобувачів освіти; забезпечує доцільність застосування відповідних методичних прийомів, педагогічних підходів та засобів навчання на всіх етапах формування.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу наукових праць із лінгвістики, педагогіки, психології, лінгводидактики (З. Бакум, О. Біляєв, Л. Виготського, І. Вихованець, Н. Голуб, К. Городенська, О. Горошкіна, Н. Дика, Т. Донченко, А. Загнітко, І. Зимньої, О. Караман, С. Караман, С. Омельчук, О. Селіванова О. Семенов, Т. Симоненко, Г. Шелехова та ін.) з'ясовано, лінгводидактичні засади навчання синтаксису, психологічні чинники формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису, сутність поняття «мовна компетентність».

У результаті теоретичного осмислення й аналізу інтерпретацій поняття «мовна компетентність» дійшли висновку, що в науковій літературі відсутнє єдине визначення означеної категорії. З'ясовано, що «мовна компетентність» у процесі навчання синтаксису передбачає вміння учнів послуговуватися синтаксичними поняттями (предикативністю, синтаксичними засобами зв'язку в реченні й тексті, способами розрізнення членів речення); оперувати знаннями про основні форми реалізації відношень між підметом і присудком, основні ознаки синтаксичної структури речення (інтонаційне оформлення речення, відносна завершеність висловлення), типи та класифікаційні ознаки речень, способи вираження головних і другорядних членів речення, структурно-семантичні типи речень, а також стилістичну роль синтаксичних одиниць.

На основі вивчення й аналізу психолого-педагогічної літератури (Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.) визначено положення, що мають важливе значення для формування мовної компетентності. Ураховано, що в учнів 8 класів активно формується абстрактне мислення, вміння узагальнювати, здійснювати логічні операції, міркування й висновки, які стають більш свідомими, обґрунтованими; змінюються співвідношення в навчальній діяльності між перцептивними, мисленнєвими й практичними діями, що є засобом застосування здобутих учнями знань. Дійшли висновку, що психологічними засадами розвитку мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису є врахування їхніх вікових особливостей, рівня пізнавальних можливостей, психічних процесів і розуміння теоретичного матеріалу з синтаксису.

Навчання синтаксису української мови учнів відбувається в лінгводидактичній системі, що характеризується певною метою і завданнями, відповідними організаційними, психологопедагогічними, науково-методичними, лінгводидактичними умовами, суб'єктивними й об'єктивними акмеологічними чинниками, ґрунтується на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів, лінгводидактичних, методичних, специфічних принципах, методах і прийомах навчання, формах організації освітнього процесу.

РОЗДІЛ 2

СТАН РОЗРОБЛЕНOSTІ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ

2.1. Лінгводидактичні основи формування мовної компетентності навчання синтаксису

Відповідно до оновленої нормативно-правової бази неперервної мовної освіти (Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, Державний стандарт базової загальної середньої освіти (освітня галузь «Мови і літератури») [25], Концепція мовної освіти в Україні, навчальні програми з української мови [66], Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів) навчання синтаксису й пунктуації української мови має поєднувати інноваційні освітні підходи в їх тісному взаємозв'язку й взаємозумовленості, ґрунтуватися на компетентнісному (формування ключових, предметних і міжпредметних компетентностей як загальної здатності, що базується на знаннях, досвіді й цінностях особистості), особистісно зорієнтованому (забезпечення оптимальних умов для різнобічного мовного й мовленнєвого розвитку кожного учня, його самобутності, самоцінності; сприяння культурній ідентифікації дитини та ін.), діяльнісному підходу (перехід від асоціативної, статичної моделі знань до динамічно структурованої системи розумових дій; удосконалення видів мовленнєвої діяльності школярів через аудіювання, читання, говоріння, письмо; формування когнітивних стратегій тощо).

Концепція мовної освіти [25, с. 2] визначає такі пріоритети навчання української мови й розвитку мовлення: демократизація і гуманізація; диференціація навчання мови; органічне поєднання навчання мови й мовлення як засобу і способу мовленнєвої діяльності, її форми і змісту; збагачення освітнього змісту навчання мови й мовлення; реалізація діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку; якнайповніше здійснення в процесі навчання функцій української мови – комунікативної, пізнавальної,

морально-етичної, естетичної, розвивальної, особистісно визначальної тощо; посилення практичної спрямованості навчання мови; забезпечення наступності змісту мовної освіти і вимог щодо його засвоєння; використання у процесі навчання мови нових педагогічних технологій, зокрема інформаційних технологій. Визнання компетентнісного підходу провідним у навчанні передбачає формування не лише предметної, а й ключових компетентностей, зміщення акцентів зі знанневого на діяльнісний освітній результат. З огляду на сутність зазначеного підходу, знання мають бути інструментом у розв'язанні життєвих проблем, засобом особистісного розвитку, соціалізації учнів, успішного професійного становлення та облаштування особистого життя. Тому зміст навчального матеріалу визначено з огляду на корисність, потрібність його за межами школи [25, с. 2].

Підхід до навчання мови Н. Голуб визначає як основну функцію самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і умовами суспільства – сформувати різнобічно розвинену й соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє засобами самовираження рідною мовою, уміє вести бесіду, точно й аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки [20, с. 2]. Окрім того, сучасні підходи до навчання української мови ураховують рівень розвитку учнів, динаміку формування комунікативних умінь і навичок за певною методикою, порівняльну ефективність деяких аспектів роботи, методів і засобів навчання.

Новим концептуальним напрямом сучасної освіти в Україні є компетентісно орієнтований підхід до формування її змісту й визначення технологій. Важливість такого підходу підсилюється спрямуванням на покращення якості освіти, сприяння входженню учня в соціум і освоєнням ним нових ролей, забезпечення умов для його реалізації тощо [25]. Компетентнісний підхід передбачає спрямованість освітнього процесу на

формування й розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей учнів. Цей підхід орієнтує на розвиток логічного мислення в процесі оволодіння синтаксичними одиницями.

У шкільному курсі навчання української мови важливе місце належить синтаксису, оскільки в синтаксичному ярусі мовної системи (реченні як найменшій комунікативній одиниці) знаходять найповніше вираження всі мовні одиниці інших рівнів, зокрема фонетичного, словотвірного, семантичного, морфологічного, стилістичного, набувають функціональної довершеності й логічної оцінки засоби мови і мовлення [32, с. 207]. В організації неперервної мовної освіти синтаксис має вершинний характер, підпорядковуючись визначальним функціям мови – комунікативній і когнітивній. Мовна компетентність у навчанні синтаксису є однією з основних предметних компетентностей у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних школярам у різних ситуаціях комунікативного дискурсу, що передбачає їхню здатність користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних різних структурних рівнів (словосполучення, речення, текст, складне синтаксичне ціле), синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів (сполучникові, безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні, складні речення з різними видами зв'язку та ін.) з урахуванням функціонально-стильових різновидів мовлення відповідно до теми, мети, ситуації спілкування, провідних жанрів комунікації.

Зупинимося детальніше на лінгводидактичних принципах, які допомагають сформувати в учнів 8 класу мовну компетентність, сталі синтаксичні й пунктуаційні вміння й навички. Українські лінгводидакти обґрунтовують такі методичні принципи навчання синтаксису, загальнодидактичні й лінгвометодичні принципи (О. Біляєв, С. Караман, М. Пентилюк, К. Плиско): 1) традиційні: науковість, систематичність, послідовність, наступність, перспективність, зв'язок теорії з практикою, наочність, доступність, зв'язок навчання з вихованням; сучасні: гуманізація,

гуманітаризація, єдність національного й загальнолюдського, розвивальний характер навчання, співтворчість, індивідуалізація і диференціація, оптимізація; 2) лінгводидактичні: загальнометодичні: взаємозалежність мови і мислення, екстралінгвістичний, функційний, між – та внутрішньопредметного зв'язку, зв'язок навчання двох (кількох) мов, нормативно-стилістичний, історичний, взаємозалежність усного і писемного мовлення; власне методичні (рівневі): зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю, вивчення мови на синтаксичній основі, зв'язок навчання пунктуації та виразного читання, зіставлення звуків і букв, лексико-синтаксичний, структурно-семантичний, структурно-словотвірний, парадигматичний, інтонаційний.

Український лінгводидакт О. Біляєв [5, с. 109] ґрунтовно описує реалізацію принципу внутрішньорівневих зв'язків між структурними рівнями мовної системи: «Заняття із синтаксису на всіх етапах вимагають систематичних спостережень. Власне, жоден розділ курсу української мови не має в цьому відношенні таких великих можливостей, як синтаксис. Окрім того, навчання синтаксису дозволяє тісно пов'язувати уроки мови і літератури».

Методика навчання синтаксису ґрунтується, окрім загальнодидактичних, на специфічних принципах:

1) навчання синтаксису у взаємозв'язку з морфологією, лексикою, фонетикою, стилістикою (вимірювання функційних можливостей усіх мовних одиниць нижчого рівня);

2) навчання синтаксису у взаємозв'язку з пунктуацією й інтонацією (оволодіння вміннями й навичками інтонувати різні за структурою, метою висловлення, емоційним забарвленням речення, членувати речення відповідно до комунікативного наміру, доречно користуватися логічним наголосом, виразно читати тощо);

3) принцип навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення (реалізація завдань мовленнєвої змістової лінії засобами синтаксису);

4) принцип текстотворчості й текстоцентризму (вивчення синтаксичних одиниць на текстовій основі; продукування власних текстів з усвідомленням структури тексту й функцій мовних одиниць у ньому) [60, с. 157].

Конкретизуємо реалізацію окреслених методичних принципів під час формування мовної компетентності в процесі навчання синтаксису простого речення. Лінгводидактична система навчання синтаксису й пунктуації учнів 8 класу інтегрує: загальнодидактичні (наступність, єдність навчання і виховання, системність і послідовність, перспективність, науковість, активність, самостійність, наочність, зв'язок мовної теорії з мовленнєвою практикою та ін.); лінгводидактичні принципи (принцип навчання синтаксису в кореляційному міжрівневому взаємозв'язку із морфологією, лексикою, фонетикою, стилістикою, адже на синтаксичному рівні мовної системи найпослідовніше виявляється синтез вимірів функціонування всіх мовних одиниць, їх граматичні особливості) [21, с. 32]. Зокрема визначення частин мови іноді можливе лише в структурі речення через зіставлення члена речення й частини мови, вибір лексичних одиниць залежить від контекстуального оточення тощо.

У 8 класі відбувається актуалізація пропедевтичних знань із синтаксису й пунктуації, систематичне опрацювання нових теоретичних відомостей та формування в учнів таких синтаксичних і пунктуаційних умінь і навичок: виділяти словосполучення в реченні; знаходити в словосполученні головне й залежне слово; розрізняти словосполучення й речення; складати словосполучення за заданими схемами; добирати різні за будовою словосполучення для вираження того самого смислу; розрізняти прості і складні речення, види речень за метою висловлення, за емоційним забарвленням, за будовою; визначати члени речення, звертання, вставні

слова, відокремлені члени речення; правильно й доречно використовувати в мовленні різні види простих і складних речень; здійснювати синтаксичний розбір словосполучень і речень; визначати пряму й непряму мову; правильно інтонувати речення та їх складові частини тощо.

Науковці (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, А. Загнітко, М. Пентилюк) зазначають, що важливу роль у процесі формування мовної компетентності учнів відіграють методи: 1) традиційні: бесіда, спостереження над мовою, робота з підручником, метод вправ, розповідь учителя; 2) нетрадиційні: дослідницькі, теоретичні, практичні, продуктивні, репродуктивні, пошукові, рефлексія. Аналіз методичної літератури [2, 20, 22, 32, 57] засвідчив, що для формування мовної компетентності учнів ефективними є такі форми організації навчальної діяльності, як фронтальна, колективна, робота в групах, індивідуальна. Засоби навчання - підручник, схеми, дидактичний матеріал, посібник, тексти, індивідуальні картки, електронні посібники, словники, вправи тощо. Також сприяють успішному формуванню мовної компетентності учнів використання інтерактивного методу навчання, до якого належать неперервна шкала думок, мозковий штурм, дискусія з елементами ігрового моделювання). Найефективнішими виявляються методи бесіди, спостереження над мовним матеріалом, проблемного викладу матеріалу, роботи з підручником та прийоми моделювання, трансформування, доповнення, конструювання тощо.

Окрім того, у методиці навчання синтаксису й пунктуації використовуються такі специфічні прийоми: аналіз словосполучень; поширення й скорочення різних видів речень; заміна одних синтаксичних одиниць іншими; перебудова/переконструювання синтаксичних конструкцій; складання речень за опорними словами або схемами; редагування речень; повний або частковий синтаксичний розбір речення (тексту); синтаксичний розбір із використанням графічних символів; синтаксичний аналіз синтаксичних одиниць; синтаксично-стилістичний аналіз синтаксичних одиниць; складання синтаксичних конструкцій за схемами; спостереження

над логічною інтонацією в реченні, ритмомелодикою синтаксичних конструкцій тощо. Активізують мисленнєву діяльність школярів лінгвістичні казки, пунктуаційні кросворди, ребуси, творчі завдання.

У методиці навчання синтаксису вправи для роботи з реченням традиційно поділять на аналітичні, якщо переважає аналіз готових речень, і синтетичні, які передбачають самостійне складання речень [19, с. 220]. Ці види вправ використовують на різних етапах навчання. Найчастіше синтетичні вправи виконують на основі аналітичних. Установлено, що виконання вправ у процесі вивчення синтаксису повинно мати системний характер. Вправи, спрямовані на формування мовної компетентності у процесі вивчення синтаксису, визначено як комплексні мовно-мовленнєві, оскільки кожна з них має сприяти засвоєнню учнями теоретичних знань із синтаксису та активно формувати їхню граматичну вправність. Роль їх у формуванні пунктуаційних навичок і в розвитку навичок виразного читання загальновідома.

Розуміння учнями стилістичної ролі синтаксичних одиниць в конкретних текстах сприяє точному відбору видів речень, типів головних і другорядних членів речення для вираження власних думок [21, с. 35]. Тому усвідомлення учнями синтаксичних понять можливе за умови засвоєння відомостей з інших розділів граматики; принцип навчання синтаксису у внутрішньорівневому взаємозв'язку з пунктуацією та інтонацією, який передбачає володіння учнями вміннями й навичками інтонувати різні за структурою, метою висловлення, емоційним забарвленням речення, членувати речення відповідно до комунікативного наміру, доречно користуватися логічним наголосом тощо.

Отже, навчання синтаксису української мови учнів відбуватися в лінгводидактичній системі, що характеризується певною метою і завданнями, відповідними організаційними, психолого-педагогічними, науково-методичними, лінгводидактичними умовами, суб'єктивними й об'єктивними акмеологічними чинниками, ґрунтується на засадах

компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів, основоположних лінгводидактичних і методичних принципах, методах і прийомах навчання, формах організації освітнього процесу.

2.2. Аналіз чинних програм, підручників у контексті дослідження

Надважливе завдання шкільної мовної освіти в Україні – піднесення мовної та мовленнєвої культури суспільства, здобуття знань про стилістичні багатства рідної мови, виховання шанобливого ставлення до слова як до знаряддя праці, носія інформації, професійного вербального ресурсу, засобу духовного впливу, що має сприяти розвитку культури й духовності народу. Мету, структуру і зміст навчання української мови визначає Концепція мовної освіти в Україні, що ґрунтується на основних положеннях Конституції України, Законів України «Про освіту», Державного стандарту мовної освіти, Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти.

Шкільний курс української мови на сучасному етапі є комунікативно спрямованим, зорієнтованим на формування в учнів мовно-мовленнєвих компетентностей, умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. У дослідженнях українських науковців значну увагу приділено створенню практичних рекомендацій щодо засвоєння мовного матеріалу (З. Бакум, Л. Гончаренко, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, Г. Шелехова та ін.), що стало основою для визначення наукових засад освітнього процесу.

Навчання української мови учнів 5–9 класів здійснюється за чинною програмою «Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804) [66].

Упровадження в педагогічну практику компетентнісного навчання зумовило проблему розроблення програм, підручників, посібників з української мови, що відповідають вимогам сучасної шкільної освіти. Важливим для нашого дослідження є те, що автори програми наголошують на формуванні компетентностей, які нині «вважаються передумовою успішної самореалізації випускника в суспільстві й розвитку самого суспільства, адже компетентнісний підхід передбачає активну участь учнів у процесі навчання, зокрема широке використання самостійної роботи, а також роботу в парах, невеликих групах, проєктну діяльність, тобто спрямування освітнього процесу на формування й розвиток ключових і предметних компетентностей особистості» [66, с. 3].

Синтаксис – завершальний розділ шкільного курсу української мови. В ієрархії мовної системи він посідає вищу позицію, оскільки спрямовує знання фонетичних законів, правил морфології, наявний лексичний запас активного словника учнів на продукування думок, оформлення й об'єднання їх у тексти. Зміст синтаксису досліджує й оперує тими одиницями, що визначають успіх чи невдачу людського спілкування. Саме володіння цим розділом вивершує мовця у процесі формування, виводить його на рівень компетентності в міжособистісному спілкуванні. У програмі виокремлено головні одиниці синтаксису–словосполучення, речення і текст. Загалом вивчення цього розділу здійснюється дозовано, починаючи з початкових класів.

Відповідно до чинного Державного стандарту базової середньої освіти [25] навчальний матеріал програми розподілено за змістовими лініями. Мовна змістова лінія містить перелік питань, обов'язкових для засвоєння теорії мови, що сприятиме формуванню системних знань про мову й на їхній основі життєво важливих умінь [66, с. 2].

У методиці навчання української мови передбачено шість етапів навчання синтаксису в школі: практичне ознайомлення із синтаксичними одиницями в початковій школі (види речень за метою висловлювання,

головні і другорядні члени речення, засоби зв'язку слів у реченні, однорідні члени речення тощо); пропедевтичне вивчення основних понять синтаксису й пунктуації (5 клас); навчання синтаксису під час опанування морфології, що дає змогу підготувати учнів до засвоєння систематичного курсу синтаксису (6–7 класи) – морфологічний і семантичний аспекти синтаксису; систематичний курс навчання синтаксису (8–9 класи) – комунікативний і стилістичний аспекти синтаксису; удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів старшої школи на основі узагальнення й систематизації відомостей про синтаксис української мови (10–11 класи) [20, с. 5].

Чинна програма [66] передбачає вивчення таких тем розділу «Синтаксис» у 8 класі: «Просте речення. Двоскладне речення. Підмет і присудок. Підмет і присудок» (7 год.); «Однокладні прості речення з головним членом у формі присудка (означено-особові, узагальнено-особові, неозначено-особові, безособові) і підмета (називні). Повні й неповні речення» (7 год.); «Просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами. Однорідні члени речення (зі сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком)» (5 год.); «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» (5 год.); «Речення з відокремленими членами» (13 год.); «Повторення в кінці року відомостей про словосполучення й просте речення» (3 год.).

У 8 класі запропоновано на вивчення розділу «Синтаксис. Пунктуація: просте речення» 40 годин, із яких на вивчення простого двоскладного речення відводиться 10, а саме:

1. «Головні і другорядні члени речення» (учень повинен розрізняти головні й другорядні члени речення, знаходити їх у текстах).

2. «Підмет і присудок. Способи вираження підмета. Простий і складений присудок (іменний і дієслівний)» (учень повинен визначати види присудків, означень та обставин у реченнях, способи вираження підмета).

3. «Означення, додаток і обставина як другорядні члени речення (повторення)». Під час засвоєння цієї теми восьмикласники повторюють

відомості про другорядні члени речення та навчаються визначати види означень та обставин у реченнях.

4. «Прикладка як різновид означення. Види обставин (за значенням). Порівняльний зворот».

5. Правопис. «Тире між підметом і присудком. Написання непоширених прикладок через дефіс; прикладки, що беруться в лапки. Виділення порівняльних зворотів комами» (учень повинен: навчитися писати прикладки відповідно до орфографічних норм і обґрунтовує написання; правильно ставить розділові знаки між підметом і присудком при порівняльних зворотах; обґрунтовує їх за допомогою вивчених правил; знаходить і виправляє орфографічні та пунктуаційні помилки на вивчені правила).

На уроках вивчення простого речення особлива увага зосереджується на засвоєнні учнями таких синтаксичних понять, як словосполучення, речення, граматична основа, члени речення, однорідні члени речення, вставні слова, відокремлені члени речення, види речень: двоскладні, односкладні; поширені, непоширені; повні, неповні; ускладнені, неускладнені.

Мовна змістова лінія програми для восьмого класу загальноосвітніх навчальних закладів містить також такі підрозділи: «Односкладні речення. Повні й неповні речення», «Речення з однорідними членами», «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)», «Речення з відокремленими членами». У цих підрозділах вчитель-словесник повинен дати такі ґрунтовні відомості: про односкладні прості речення з головним членом у формі присудка (означено-особові, узагальнено-особові, неозначено-особові, безособові) і підмета (називні); про односкладні речення як частини складного речення; особливості повних та неповних речень; однорідні члени речення (із сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком); речення з кількома рядами однорідних членів; однорідні й неоднорідні означення; узагальнюючі слова в реченнях з однорідними членами; про звертання непоширені й поширені; вставні слова

(словосполучення, речення); розділові знаки при звертанні і вставних словах; поняття про відокремлення; відокремлені другорядні члени речення (в тому числі уточнюючі); розділові знаки при відокремлених членах. Програма окреслює коло понять та завдань, якими треба оволодіти учневі для функціонального та доцільного використання мовних конструкцій у своїй повсякденній мовленнєвій діяльності.

У 8 класі відбувається актуалізація пропедевтичних знань із синтаксису й пунктуації, систематичне опрацювання нових теоретичних відомостей та формування в учнів на цій основі мовної компетентності, що передбачає такі синтаксичні й пунктуаційні вміння й навички: виділяти словосполучення в реченні; знаходити в словосполученні головне й залежне слово; розрізняти словосполучення й речення; складати словосполучення за заданими схемами; добирати різні за будовою словосполучення для вираження того самого смислу; розрізняти прості і складні речення, види речень за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за будовою; визначати члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення; правильно й доречно використовувати в мовленні різні види простих і складних речень; здійснювати синтаксичний розбір словосполучень і речень; визначати пряму й непряму мову; правильно інтонувати речення та їх частини тощо.

Шкільна програма орієнтує вчителя на досягнення очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, що передбачено: знаннєвим складником (знає та розуміє, усвідомлює), діяльнісним складником (користується), ціннісним складником (ставиться, обґрунтовує, усвідомлює, цінує, робить висновки). Однак варто зауважити, що елементарні знання і вміння, заявлені у мовній змістовій лінії, не є визначальною метою мовної освіти. Навчання синтаксису не повинне обмежуватися усвідомленням теорії й виконанням синтаксичного розбору речень. Для життя й становлення дитини в соціумі значно важливіше осмислення функційних можливостей одиниць синтаксису, формування

поведінкових норм для кожної ситуації мовлення засобами цих одиниць, використання мовних засобів для розв'язання будь-яких життєвих проблем.

Мовленнєву змістову лінію подано за принципом структурної систематичності, що передбачає поступове ускладнення й поглиблення відомостей про мовленнєвознавчі поняття і формування на їхній основі вмінь у всіх видах мовленнєвої діяльності. Зміст мовної змістової лінії розміщено за лінійним принципом, що доповнюється реалізацією системи міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків, які зумовлюють систематичне й різнобічне збагачення словникового запасу та граматичної будови мовлення учнів лексико-фразеологічними, граматичними, стилістичними засобами, удосконалення мовних і мовленнєвих умінь і навичок. Означена лінія передбачає засвоєння таких базових синтаксичних понять: словосполучення, головне і залежне слово, речення, головні члени речення, другорядні члени речення, порядок слів у реченні, просте речення, однорідні члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення, складне речення (складносурядне, складнопідрядне, безсполучникове), речення прямою і непрямою мовою, складне синтаксичне ціле. Результатом вивчення розділу «Відомості із синтаксису і пунктуації» повинне стати знання п'ятикласників про те, що вивчає синтаксис і пунктуація; загальні відомості про словосполучення, просте і складне речення, головні і другорядні члени речення, однорідні члени, речення зі звертаннями, вставними словами і прямою мовою.

Учні 5-х класів повинні оволодіти вміннями визначати у словосполученні головне і залежне слова, складати словосполучення; встановлювати межі речень у тексті, простих речень, що входять до складного, визначати види речень за метою висловлювання, окличні речення; знаходити в реченні головні і другорядні члени, однорідні члени, звертання, вставні слова, розрізняти слова автора і пряму мову; правильно вживати в мовленні речення, різні за будовою і метою висловлювання, складати тексти

з діалогом. У п'ятикласників формуються поняття про словосполучення, просте і складне речення, текст.

Усвідомлення синтаксичних категорій учнями 6–7 класів поглиблюється в процесі засвоєння морфології, бо саме на синтаксичному рівні всі мовні одиниці виявляють свої функції, певні граматичні особливості. На цьому етапі, маючи певний обсяг знань про синтаксичну будову мови, учні 6–7 класів ознайомлюються із синтаксичними функціями частин мови та їхніми формами, довідуються про синтаксичні умови переходу однієї частини мови в іншу.

Автори програми в пояснювальній записці доводять, що дві змістові лінії (мовленнєва і мовна) є основними, які визначають безпосередній предмет навчання, його структуру, супроводжуються вимогами до рівня мовленнєвої й мовної компетентностей учнів, кількістю годин, що виділяються на їх засвоєння, а дві інші (соціокультурна й діяльнісна (стратегічна) є засобом досягнення основної освітньої мети навчання української мови в основній школі [66, с. 3].

Мовна змістова лінія реалізується в процесі засвоєння учнів системних знань про мову й формування на їх основі відповідних умінь як засобу пізнання, спілкування, самовираження людини (мовна компетентність).

Програма з української мови окреслює аспекти вивчення синтаксичних одиниць (речення як одиниця мови, мовлення; вивчення одиниць синтаксису в комунікативно-діяльнісному та функційно-стилістичному аспектах; взаємозв'язки з граматичними одиницями інших розділів мови). У процесі вивчення синтаксичних одиниць учнями 8 класу програмою визначено знання, уміння й навички, що становлять мовну компетентність, відповідно, забезпечуватимуть формування граматичної компетентності. Унаслідок навчання синтаксису учні 8 класу повинні знати теоретичний матеріал і володіти певними практичними вміннями й навичками.

Для нашого дослідження важливим є напрям чинної програми, що зосереджений на формуванні мовної компетентності учнів. Розпочинається з

базових знань із синтаксису учнями 5 класів і завершується розглядом ґрунтовної, науково-теоретичної інформації про текст як синтаксичну одиницю, що забезпечує вивчення синтаксису на текстовій основі, тому граматична компетентність у процесі вивчення синтаксису передбачає органічний зв'язок граматичних категорій із теорією про речення і текст.

Наступним етапом аналізу є розгляд методичного забезпечення з досліджуваної проблеми є аналіз чинних підручників для 8 класу з погляду реалізації в них матеріалу, спрямованого на формування мовної компетентності учнів. Відповідно переліку підручників, рекомендованих Листом МОН України № 1/9-404 від 09 серпня 2021 року «Про переліки навчальної літератури та навчальних програм, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі закладів освіти у 2021/2022 навчальному році» використовуються такі підручники: О. Глазова «Українська мова»: підручник для 8 класу; О. Данилевська. «Українська мова»: підручник для 8 класу; О. Заболотний, В. Заболотний «Українська мова»: підручник для 8 класу; С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова «Українська мова»: підручник для 8 класу.

За головним методом викладу матеріалу тексти підручника поділяють на: репродуктивні – високоінформативні, структуровані, зрозумілі учням, що відповідають завданням пояснювально-ілюстративного навчання; проблемні – у формі монологу, у яких визначено суперечності, розв'язується проблема, аргументується логіка руху думки; програмовані – зміст «подається» частинами, а засвоєння кожного «кроку» інформації перевіряється контрольними запитаннями; комплексні – які містять певні дози інформації, необхідної учням для розуміння проблеми, а сама проблема визначається логікою проблемного навчання [69, с. 20].

Л. Мацько наголошує, що у створенні підручників мають застосовуватися сучасні підходи. Варто враховувати: особливості сучасної навчальної діяльності учнів на уроках мови, стиль навчального процесу

(методи й прийоми, форми роботи, типи і види завдань, алгоритм); критерії і форми оцінювання знань учнів, які б охоплювали мислення, увагу, пам'ять, спостереження, інтелектуальний рівень учня; нові форми «дидактичної трансформації і презентації знання», що стимулюють пізнавальний розвиток учнів [69, с. 22].

«Українська мова» (автори: О. Заболотний, В. Заболотний) [31] – підручником, який підвищить ефективність формування понять із синтаксису, адже простежується чітка послідовність етапів роботи й теоретичний матеріал структуровано на окремі підрозділи із зазначенням ключових понять, а деякі відомості оформлено у вигляді таблиць і схем, що значно полегшуватиме сприйняття, опрацювання й запам'ятовування інформації.

У навчальній книзі враховано вікові й психологічні особливості учнів, уміщено розлогу систему вправ і завдань, розроблену відповідно до вимог програми й спрямовану на реалізацію принципу особистісно орієнтованого навчання. Цьому сприяють такі види й форми роботи, як дослідження, робота в групах, само оцінювання тощо.

Заслужують на увагу спеціальні рубрики підручника «Мовленнєва ситуація», «Із секретів мовознавства», «Для вас, допитливі!», «Культура мовлення», «Моя сторінка», що характеризують підручник не лише як носія навчального матеріалу, а й як джерело, що допомагає самостійно поповнювати знання. Мовно-теоретичний апарат поданий доступно, лаконічно, подекуди, схематично, що сприяє активізації уваги учнів. На початку кожного параграфа вміщено невелике дослідження-алгоритм, що готує до сприйняття нової навчальної інформації. Кожен параграф завершується висновками, домагаючи зосередитися учню на головному й систематизувати знання.

В основу підручника «Українська мова» автора О. Глазової [16] покладено особистісно зорієнтований підхід, застосовано технології особистісно орієнтованого, диференційованого, розвивального навчання. У

підручнику представлено вправи й завдання, що враховують інтелектуальний рівень учня, розвиток його наукового мислення, спонукають до самостійної творчої діяльності. Під час вивчення розділу «Синтаксис і пунктуація» автор подає вправи репродуктивного характеру, конструктивного типу, а також спрямовані на поглиблення знань, формування в учнів мовної компетентності, розвиток мовленнєвих умінь і навичок.

Для розвитку критичного мислення учнів система вправ підручника передбачає застосування прийомів пошуково-дослідницької діяльності: мовного експерименту, проблемних запитань, проєктної діяльності. Подані в підручнику вправи й завдання до них розраховані на різний рівень мотивації навчання (завдання підвищеної складності, інтерактивне навчання, міжпредметні завдання тощо).

Вважаємо доцільним розділ «Мовне портфоліо», яке має форму збірки найбільш вдалих творчих робіт (творів різних жанрів і стилів, творчих проєктів, текстів наукових повідомлень, рефератів).

Автором підручника реалізований особистісно орієнтований підхід і дотримано такі принципи:

- 1) підручник має не лише повідомляти нові знання, а й розвивати мислення учнів;
- 2) повинен бути емоційно різнобарвним і нести позитивну енергетику;
- 3) має спонукати учнів розвивати вміння, навички та стимулювати самовдосконалення;
- 4) підручник повинен бути доступний і цікавий, відповідати віковим особливостям учнів;
- 5) має бути суголосний сучасним методологічним вимогам [69, с. 21].

Однак, на нашу думку, варто уникати суцільної теоретизації мовного матеріалу, застосовуючи алгоритми в процесі формування мовно-мовленнєвих компетентностей.

«Українська мова». Підручник для 8 класу О. Авраменко, Т. Борисюк, О. Почтаренко [1] – це підручник нового європейського формату, для якого є

характерним більш спрощений і доступний підхід до вивчення граматичних явищ, широке використання ілюстрацій, таблиць, схем; тематичний принцип добору матеріалу: завдання і вправи однієї теми об'єднані єдиним тематичним змістом; цікаві фотографії, ілюстрації, матеріали про сучасну музику, культуру і мистецтво; посилання на Інтернет-джерела. Вправи містять сучасні тексти, цікаві і зрозумілі підліткам.

Автори підручника (О. Авраменко, Т. Борисюк, О. Почтаренко) орієнтують восьмикласників на формування ціннісного ставлення до мови, до світу, до родини, до себе й усього, що становить стрижень кожного учня як особистості, покликаний розвивати почуттєву сферу учнів, сприяти набуттю суб'єктного досвіду. Передбачено роботу над цілеспрямованим набуттям таких умінь: визначати мету діяльності; планувати, складати алгоритм виконання дій; прогнозувати результати; диференціювати нові й відомі знання; аналізувати причину успіхів і невдач у своїй діяльності. Опанування української мови за підручником відкриє перед восьмикласниками нові можливості для саморозвитку і спілкування. Але в підручнику залишено поза увагою соціокультурний компонент змісту, бракує текстів, що виховують, пов'язаних із сьогоденням, реальним та майбутнім життям українців. Однією з причин такого стану є відірваність освітнього процесу від реального мовного середовища, низький показник мотиваційного компонента організації пізнавальної діяльності учнів, нерозуміння й неусвідомлення учнями ролі й значення виучуваних на уроці синтаксичних понять у повсякденному житті. Не приділено належної уваги особливостям функціонування синтаксичних одиниць відповідно до ситуації спілкування та завдань комунікації, не показано можливості синтаксичної синонімії, що негативно позначається на формуванні в учнів умінь доцільно користуватися синтаксичними засобами української мови.

Отже, чинні програми, підручники, науково-методичні джерела та спеціальні дослідження зазвичай виокремлюють проблему формування мовної компетентності учнів під час навчання синтаксису з урахуванням

компетентнісного підходу, водночас підтверджують актуальність і важливість створення методики, необхідність розроблення цілісної системи вправ і завдань, добору ефективних методів, прийомів, форм і засобів, що сприяють формуванню мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису. Компетентнісно орієнтований підручник з української мови для 8-го класу покликаний задовольнити пізнавальні потреби здобувача освіти, створити умови для того, щоб кожен учень мав змогу розвиватися відповідно до своїх нахилів, уподобань і можливостей.

2.3. Рівень сформованості мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису

Для виявлення рівня сформованості мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису простого речення проведено анкетування вчителів, бесіди, спостереження, аналіз уроків, спостереження за освітнім процесом, діагностувальні контрольні роботи серед учнів 8 класів на базі Криворізької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 45 Криворізької міської ради Дніпропетровської області.

Задля визначення реального стану володіння вчителями-філологами теоретичними знаннями й практичними вміннями здійснювати навчання учнів синтаксису української мови, з'ясувати, які методи, прийоми і форми вони використовують для формування мовної компетентності учнів, зокрема синтаксичної, визначити, на які труднощі натрапляють учні в процесі навчання синтаксису у 8 класах, було запропоновано анкету (Додаток А).

Анкетування передбачає такі завдання:

- 1) проаналізувати, як реалізується компетентнісний підхід до навчання синтаксису вчителями-словесниками в практичній діяльності;
- 2) визначити рівень актуалізації означеної проблеми в закладі загальної середньої освіти;

3) з'ясувати розуміння вчителями української мови поняття «мовна компетентність»;

4) окреслити рівень володіння вчителями професійними теоретичними й практичними навичками на уроках навчання синтаксису.

В анкетуванні взяли участь 7 педагогів Криворізької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 45 Криворізької міської ради Дніпропетровської області. Ураховуючи, що є кілька різних визначень мовної компетентності, важливо було з'ясувати:

- 1) як тлумачать вчителі-словесники поняття «мовна компетентність»;
- 2) які методи, прийоми й технології застосовують для формування мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису, які з них є більш ефективними;
- 3) труднощі, які виникають в учнів у процесі навчання синтаксису;
- 4) типові помилки, що спостерігають учителі в учнів 8 класів у процесі навчання синтаксичного матеріалу;
- 5) які теми засвоюються учням найскладніше;
- 6) з якими темами із синтаксису в учнів 8 – 9 класів виникає найменше труднощів.

Аналіз відповідей респондентів дає підстави констатувати, що більшість учителів (43 %) на запитання «Що таке мовна компетентність?» наголосили на правильному розумінні поняття. Однак ми звернули увагу, що вчителі української мови обмежено послуговувалися термінами «мовна компетентність», не наголошували на ролі розділу синтаксису в успішному формуванні комунікативної діяльності.

Поміж опитаних педагогів застосування методів виявилось таким: найпоширеніший – метод вправ (39 %); також ефективним вважають метод бесіди (17 %); робота з підручником (15 %); метод усного викладу матеріалу вчителем (10 %); метод спостереження й аналізу мовних явищ (8 %); інтерактивні методи (7 %); метод проєктів (4 %). Проте, на жаль, майже 35 % вчителів не можуть визначити традиційні методи навчання української мови,

які вони використовують у процесі навчання синтаксису. Дехто до методів відносить самостійну роботу, диктант, синтаксичний розбір речення тощо. Майже всі вчителі-словесники вказали, що підручник здебільшого сприяє формуванню мовної компетентності учнів, також є основою для організації роботи на уроці.

Під час бесіди з'ясовано труднощі, які трапляються в учнів у процесі навчання синтаксису, а саме: не розрізняють додатки й обставини, неузгоджені означення й додатки, складені присудки з іменною частиною, інфінітив у ролі різних членів речення; логічне визначення групи підмета й присудка; синоніміка зворотів та інших синтаксичних одиниць.

Як засвідчили результати анкетування та індивідуальних бесід, учителів-філологів турбує проблема формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису. З'ясовано, що типовими помилками в учнів 8 класів словесники вважають такі: ототожнення граматичних основ з словосполученнями; позначення звертання підметом; ототожнення сполучників зі сполучних слів; учні не вміють з'ясовувати лексичні й граматичні зв'язки між словами, що призводить до неправильного визначення членів речення тощо. Із тем, які засвоюються учнями найважче, учителі зазначили: «Види односкладних речень», «Прикладка як різновид означення», «Відокремлена обставина», «Порівняльний зворот», «Повні і неповні речення».

На основі анкетування ми дійшли висновку, що вчителі української мови усвідомлюють важливість проблеми формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису, певну невідповідність між теоретико-методичними основами й практичною спрямованістю на уроках. Поверхові уявлення щодо компетентнісного підходу, фрагментарні знання з методики, інтерактивних технологій, роботи з текстом, незнання інноваційних методів роботи частиною респондентів є результатом того, що вони застосовують переважно традиційні форми, методи, прийоми навчання,

що значно знижує особистісно орієнтований вплив учителя на сформованість мовної компетентності учнів.

Отже, є нагальна потреба в теоретико-методичній підготовці вчителів-філологів, усвідомлення ними потреби в застосуванні ефективних форм, методів і прийомів засвоєння нових знань, формування вмінь, навичок організації пізнавальної діяльності, що сприятиме систематичній роботі з розвитку мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису.

Для виявлення рівня сформованості мовної компетентності учнів зазначених класів у процесі навчання синтаксису ми запропонували вчителям української заповнити таблицю, у якій літерами необхідно було визначити рівень сформованості умінь учнів: А – сформовані; Б – частково сформовані; В – не сформовані. Під час заповнення таблиці вчителі керувалися власними спостереженнями за учнями, аналізом їхніх творчих, контрольних робіт, тестових завдань і вправ, ураховували:

1) уміння визначати структуру синтаксичних конструкцій; правильно пунктуаційно оформляти їх; правильно вживати різні граматичні форми; добирати потрібні мовні засоби; знаходити й виправляти помилки в змісті та мовному оформленні тексту;

2) уміння виконувати різнорівневі репродуктивні, пошукові й творчі вправи та завдання; давати правильно сформульовані усні й письмові відповіді;

3) самостійність, активність, здібності учнів.

Отримані дані показано на рис. 1., де встановлено рівні сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису (на думку вчителів-філологів).

Відповіді вчителів засвідчили, що мовна компетентність сформована частково (більшість – 53 %), не сформована (33 % учнів), а сформована лише у 14 % учнів 8 класів.

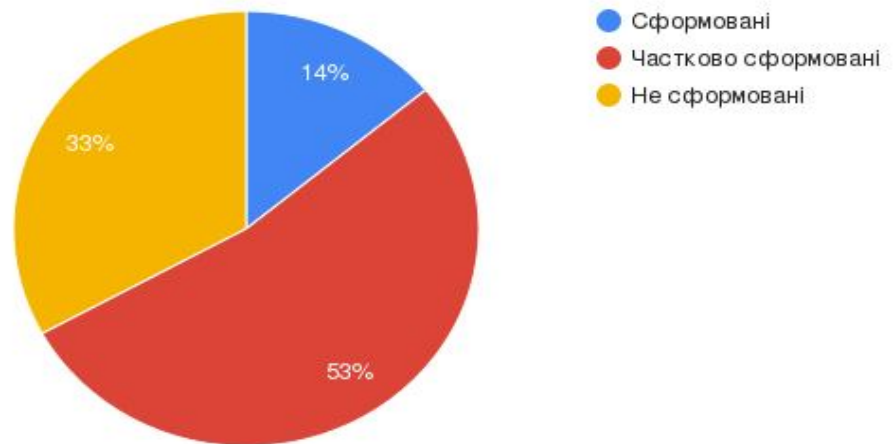

Рис. 1. Рівні сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису

Відповіді вчителів засвідчили, що мовна компетентність сформована частково (більшість – 53 %), не сформована (33 % учнів), а сформована лише у 14 % учнів 8 класів.

Серед учнів 8 класів було проведено діагностування, яке передбачало виконання контрольних робіт [Додаток Б], а також спостереження за освітнім процесом. Аналіз результатів дав змогу зробити висновок про те, що, крім позитивних якостей, які впливають на формування мовної компетентності учнів, є певні помилки, які негативно відображаються на засвоєнні теоретичного й практичного матеріалу, а також засвідчують недостатню роботу з означеної проблеми. Переважно учні не розрізняють види словосполучень; не можуть визначити головні й другорядні члени речення; не мають достатньо чіткого уявлення про способи вираження головного члена в односкладних реченнях; не розрізняють односкладні й неповні речення; не розмежовують односкладні означено-особові й неозначено-особові речення; помиляються у визначенні однорідних членів речення та узагальнювальних слів при однорідних членах речення; нечітко розрізняють однорідні й неоднорідні члени речення; неправильно ставлять розділові

знаки в реченнях з однорідними членами; не завжди знаходять у реченні звертання і вставні слова, а також неправильно ставлять розділові знаки при звертаннях і вставних словах; не мають достатньо чіткого уявлення про відокремлені й уточнювальні члени речення; не завжди правильно трансформують речення з прямою мовою в речення з непрямою і навпаки; із труднощами можуть розрізнити складні й прості речення, ускладнені однорідними членами.

З'ясовано також і прогалини у засвоєнні теоретичного матеріалу учнями 8 класів. Наприклад, на поставлене запитання «Що вивчає синтаксис?» більшість опитуваних учнів вважали, що це розділ науки про мову, що вивчає будову словосполучень і речень. Чітко назвали основні синтаксичні одиниці: словосполучення, речення, текст. Натомість до синтаксичних одиниць зарахували ще й слово. А на запитання «Що називається реченням?» відповіли, що це основна одиниця спілкування, яка є засобом формування й вираження думки, становить осмислене сполучення слів. Примітним є те, що учні не можуть витлумачити різницю між поширеними та непоширеними, повними й неповними реченнями (14 %). Водночас восьмикласники правильно дали визначення «головних та другорядних членів речення» й зазначили, що зміст ґрунтується на граматичній основі, другорядні члени тільки доповнюють, уточнюють інформацію; структуру також формують головні члени, а другорядні її ускладнюють, поширюють (89 %). Більшість учнів (56 %) відповіли, що речення може ускладнюватися однорідними членами речення, відокремленими реченнями, звертаннями, вставними конструкціями, уточнювальними членами речення, при цьому однорідні члени виконують одиничну синтаксичну функцію, відокремлені – називають додаткову дію, ознаку за дією; звертання вказують на особу чи предмет, до якого звертаються, а вставні слова виражають думку автора. Неповну відповідь дали, зауваживши, що просте речення ускладнюється вставними конструкціями, однорідними та відокремленими членами речення,

звертаннями; вони урізноманітнюють речення, указують на ставлення автора щодо вживання, притаманні певним стилям: художньому й публіцистичному. На запитання «Які труднощі виникали у вас під час розбору простих ускладнених речень?» 87 % учнів зазначили, що найважче усвідомлювати види односкладного речення і слів, членів речення, які роблять речення ускладненим.

Опитування та бесіди з учнями 8 класів засвідчили середній рівень навчальних досягнень. Вони частково обізнані з поняттям «синтаксичні одиниці», не завжди можуть визначити роль їх у мовленні, тексті, здійснити синтаксичний розбір речення. Зумовлено це, на нашу думку, несистематичністю в організації навчальної роботи з удосконалення рівня їхньої навченості, тобто не завжди створювалися умови для належного засвоєння теоретичного й практичного матеріалу. Вважаємо, що поліпшення роботи в цьому напрямі сприятиме вдосконаленню мовної компетентності учнів.

Для діагностування сформованості мовної компетентності в учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису пропонувалося виконати спеціально дібрані різнорівневі тестові завдання з кожної мовної теми («Словосполучення», «Просте двоскладне речення», «Односкладні речення», «Просте ускладнене речення», «Речення з відокремленими членами») (Додаток В).

Отже, процесі навчання синтаксису мають переважати різноманітні форми й методи навчання, що значно підвищать особистісно зорієнтований вплив учителя на сформованість компетентностей учнів. Переконані, що вчителі-словесники повинні використовувати нетрадиційні (інноваційні) методи навчання для досягнення ефективності у навчанні й сформованості мовної компетентності учнів. У процесі навчання синтаксису учням необхідно залучатися до пошуку інформації в наукових виданнях, у мережі Інтернет, у підручниках, аналізувати, повідомляти, висловлювати аргументи, дискутувати.

На уроках української мови спостерігалось моделювання різних мовних ситуацій, оскільки це ефективний засіб розвитку креативного мислення учнів. Доцільними були й ігрові форми навчання, що сприймалися учнями з великим зацікавленням, словникова робота, яка сприяє розвитку культури мови й культури мовлення й впливає на правильне вживання граматичних форм.

Причину недостатньо високого рівня сформованості мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису вбачаємо у складності самого матеріалу, оскільки учні мають засвоїти складний теоретичний матеріал і закріпити його на практиці. Основною метою навчання на уроках української мови є різнобічний мовленнєвий розвиток учнів, відповідно оцінювання результатів має передбачати такі критерії й показники, які сприяли б визначенню рівня цього розвитку.

Показники рівнів сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису подано в таблиці 1.

Класи	Кількість учнів	Високий рівень (%)		Достатній рівень (%)		Середній рівень (%)		Низький рівень (%)	
8-А	28	3	10,7	14	50,0	7	25,0	4	14,3
8-Б	28	3	10,7	12	42,9	9	32,1	4	14,3
8-В	19	0	0	8	42,1	6	31,6	5	26,3
всього	75	6	8,0	34	45,4	22	29,3	13	17,3

Таблиця 1. Рівні сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису

Результати сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису подано на рис. 2.

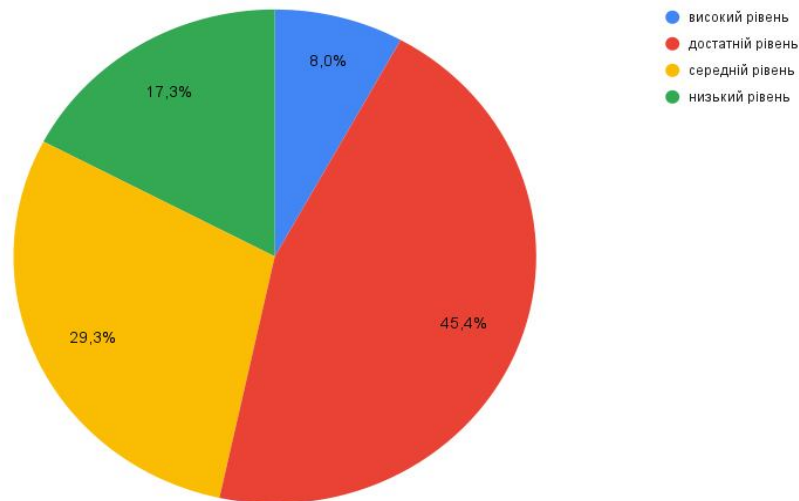

Рис. 2. Рівні сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису

Отже, на основі результатів діагностувальної роботи можна зробити висновок, що рівень сформованості мовної компетентності учнів 8 класів є недостатнім через відсутність систематичної роботи вчителів-словесників. З урахуванням цього виникла потреба у створенні ефективної методики формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису.

Анкетування засвідчило недостатній рівень володіння вчителями належними знаннями про мовну компетентність, що дає підстави підтвердити актуальність проведення нашого дослідження. Це спонукає до таких узагальнень:

1) у значної частини (43 %) відсутнє чітке уявлення про поняття мовної компетентності, унаслідок чого спостерігається не тільки термінологічний різнобій, а й труднощі в роботі з формування мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису;

2) іноді в роботі з формування мовної компетентності не враховуються вікові особливості учнів; запропоновані вчителями української мови форми, методи й прийоми, що повинні сприяти формуванню мовної компетентності в учнів, є не завжди ефективними.

Отже, вчителі-філологи зосереджені на мотивації навчальних дій здобувачів освіти та осмисленні їхніх результатів; відсутні нові підходи до

формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису. Учителі обмежено враховують особливості компетентнісного підходу до навчання мови загалом і синтаксису зокрема, рідко створюють проблемні ситуації. Ураховуючи ці результати, можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку освіти на уроках української мови вчителями недостатньо приділяється уваги формуванню мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису. Хоч програмою визначена відповідна кількість годин, але відсутність у значущій частини вчителів чіткої системи в цій роботі спричинило недостатню підготовку учнів. Особливо це помітно у процесі роботи над формуванням мовної компетентності учнів 8 класів, яка повинна здійснюватися на високому науково-методичному рівні.

Висновки до другого розділу

Навчання синтаксису української мови учнів відбувається в лінгводидактичній системі, що характеризується певною метою і завданнями, відповідними організаційними, психолого-педагогічними, науково-методичними, лінгводидактичними умовами, суб'єктивними й об'єктивними акмеологічними чинниками, ґрунтується на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів, основоположних лінгводидактичних і методичних принципах, методах і прийомах навчання, формах організації освітнього процесу.

У чинній програмі з української мови для 5–9 класів визначено зміст лінгвістичного матеріалу відповідно до традиційних розділів курсу синтаксису.

Аналіз підручників свідчить, що більшість вправ і завдань, які вони містять, ілюструють граматичні правила й визначення. Учні в основному повторюють теоретичний матеріал із синтаксису, закріплюють його в процесі виконання різноманітних вправ і завдань, спрямованих на вдосконалення

синтаксичних навичок. Однак проблема формування мовної компетентності в підручниках потребує глибшого з'ясування.

Дослідження з психології, лінгвістики, лінгводидактики дають підставу стверджувати, що методика формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису потребує добору такої системи вправ і завдань, які сприяли б удосконаленню в учнів умінь використовувати вивчені мовні засоби в усному й писемному мовленні з урахуванням ситуацій спілкування.

Результати анкетування вчителів дали змогу дійти висновку, що вчителі української мови усвідомлюють важливість проблеми формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису, проте є певна невідповідність між теоретико-методичними знаннями й практичною спрямованістю на уроках. Тому постає нагальна потреба у створенні методики, якою передбачено використання ефективних форм, методів і прийомів засвоєння нових знань, формування вмінь, навичок організації пізнавальної діяльності, що сприятиме систематичній роботі з формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису.

Анкетування учнів 8 класів засвідчило середній рівень навчальних досягнень із синтаксису. Вони частково обізнані з поняттям «синтаксичні одиниці», не завжди можуть визначити роль їх у мовленні, тексті, здійснити синтаксичний розбір речення. Зумовлено це, на нашу думку, несистематичністю в організації навчальної роботи, відсутністю умов для належного засвоєння теоретичного й практичного матеріалу. Вважаємо, що поліпшення роботи в цьому напрямі відбувається вдосконалення рівня мовної компетентності учнів.

Узагальнені результати діагностувальної роботи учнів підтвердили необхідність створення ефективної методики формування в учнів 8 класів мовної компетентності в процесі навчання синтаксису. Встановлено, що рівень сформованості мовної компетентності учнів 8 класів є недостатнім: лише близько 53,4 % учнів володіють знаннями й уміннями із синтаксису на високому і достатньому рівнях.

Отже, для формування мовної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти необхідна така методика, система вправ і завдань, що передбачатиме удосконалення й закріплення мовних і мовленнєво-комунікативних умінь і навичок для підготовки учнів щодо виявлення ними високого рівня мовленнєвої культури, формування вміння комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови відповідно до вимог мовленнєвої ситуації й комунікативного завдання, дбати про якість мовлення і його вдосконалення. Адже формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатої мовної особистості неможливе без оволодіння синтаксичним матеріалом.

РОЗДІЛ 3

УПРОВАДЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ МЕТОДИКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

3.1. Методика формування мовної компетентності учнів 8 класу

Формування мовної компетентності учнів, тобто їхніх умінь мобілізувати знання про мову в реальній життєвій ситуації, перетворювати їх на знання мови, – найактуальніша проблема нової української школи. Перевага має надаватися активним формам навчання синтаксису, різноманітним завданням творчого характеру на мовленнєвому матеріалі: моделюванню, трансформації, конструюванню синтаксичних одиниць; складанню речень і невеликих текстів у певній композиційній формі з урахуванням граматичних і стилістичних особливостей мовних явищ; обранню необхідних мовленнєвих засобів для побудови синтаксичних конструкцій.

Опрацювання будь-якої синтаксичної теми – складний і багатоетапний процес. Починається він зі спостережень над мовними фактами, які стають відправним пунктом для узагальнень, усвідомлення синтаксичних закономірностей, правил і визначень. У більшості випадків синтаксичні явища, які підлягають аналізу, не є для учнів чимось новим і незрозумілим: у процесі читання художніх творів, текстів підручників, періодичних видань здобувачі освіти ознайомлені із синтаксичними конструкціями, вживають їх у власному мовленні. Отже, треба подбати, щоб ця мовна практика ставала усвідомленою. Учитель може обрати будь-який метод теоретичного опрацювання матеріалу: розповідь чи бесіду, спостереження над мовними явищами чи роботу з підручником, але одна вимога залишається незмінною: у процесі роботи має бути сформоване в учнів поняття про виучуване явище.

Найбільш поширений засіб закріплення засвоених відомостей із синтаксису – синтаксичний розбір, що охоплює всі диференційні ознаки

вивчених конструкцій. Аналізуючи словосполучення, вказуємо на головне і залежне слово, визначаємо, до якої частини мови належить головне слово, яка форма залежного слова, який між ними смисловий зв'язок, який вид граматичного зв'язку і способи його вираження. Не варто зловживати повним синтаксичним аналізом, оскільки робота ця дуже громіздка. Більшу ефективність дасть застосування часткового аналізу відповідно до теми виучуваного або повторюваного матеріалу. Повний аналіз доцільний на уроках підсумкового повторення.

Одним із прийомів аналізу синтаксичних одиниць є побудова схем їх структури. Явища, з якими учні ознайомилися, які навчилися відрізняти від інших, повинні уміти пізнавати в тексті. Для цього застосовуються вправи на виписування прикладів із указаного уривка, на самостійний добір ілюстрацій до кожного зі способів вираження тощо. Усі ці етапи опрацювання теми пов'язують з аналізом готового умовного матеріалу. Бажано, щоб якнайчастіше ним був зв'язний текст. Це дасть змогу звертати увагу на функцію, на сферу застосування кожної конструкції (наприклад, називні речення в описових текстах, узагальнено-особові в роздумах, неповні в діалогах, безсполучникові складні речення в розмовному, сполучникові, особливо багатокomпонентні, – в науковому мовленні тощо).

Такі спостереження послугують орієнтиром у створенні учнями власних висловлень. Робота з готовим матеріалом забезпечує набуття учнями знань про синтаксичні явища. Проте цього замало: знання мають знаходити практичне застосування, трансформуватися в уміння і навички. Потрібні вправи, виконання яких спонукало б учнів до активного оперування мовним матеріалом. До них належать: 1) доповнення речень; 2) вставка окремих компонентів речень; 3) заміна окремих компонентів речень; 4) перебудова синтаксичної конструкції; 5) конструювання мовних одиниць

Вправи є одним із головних методів формування рис мовної компетентності з огляду на їх динамічний, діяльнісний характер і

комплексність у виконанні важливих завдань мовної освіти. Це чи не найефективніший метод навчання синтаксису простого речення як розділу науки про мову, оскільки орієнтований на повторювальне виконання дій задля засвоєння знань та формування мовних і мовленнєвих умінь та навичок [21, с. 6]. Без тренування, одним лише поясненням не можна досягти належного результату в навчанні мови. Тому ефективним є метод вправ, який розроблявся науковцями (З. Бакум, О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Караман, А. Медушевський, В. Онищук, Л. Симоненкова, О. Текучов, Н. Тоцька, Л. Федоренко, С. Чавдаров та ін.). Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що в розробленні системи вправ відсутній єдиний критерій класифікації, унаслідок чого виокремлено різноманітні типи: за рівнем засвоєння знань – репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі (І. Рахманов, Ю. Пассов, М. Успенський); за дидактичною метою, ступенем самостійності і творчості – підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні (В. Онищук); за зразком, конструктивні, творчі (М. Львов); за характером мовленнєвих операцій – членування мовленнєвого потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення і згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова і побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад (В. Мельничайко); за видом навчальної роботи – підготовчі та комунікативні (В. Скалкін); за етапом становлення мовленнєвих навичок – мовні-аналітичні, конструктивні-мовленнєві, комунікативні (В. Мельничайко); підготовчі до мовлення-власне мовленнєві (І. Салістра); за способом формування вмінь і навичок – імітаційні, репродуктивні, оперативні, продуктивні, творчі (О. Хорошковська); за формою проведення – усні, письмові (О. Текучов); за змістом – фонетичні, граматичні, орфографічні, стилістичні (О. Текучов); за місцем виконання – класні, домашні (М. Пентилюк, Т. Окуневич) [1, с. 56].

Вправи, спрямовані на формування мовної компетентності у процесі навчання синтаксису, необхідно розглядати як комплексні мовно-мовленнєві, оскільки сприяють засвоєнню учнями теоретичних знань із синтаксису в

практичному аспекті, і активно формують комунікативні вміння й навички. Кожна з них має допомагати засвоєнню учнями теоретичних відомостей із синтаксису простого речення в практичному аспекті і активно, дієво формувати комунікативні вміння й навички.

У методиці навчання синтаксису вправи для роботи з реченням традиційно поділяють на аналітичні, якщо переважає аналіз готових речень, і синтетичні, які передбачають самостійне складання речень [41, с. 220]. Ці види вправ використовують на різних етапах навчання. Найчастіше синтетичні вправи виконують на основі аналітичних. Спочатку аналізують готове речення, а потім самостійно конструюють речення такої самої будови при цьому розвиваючи мовну компетенцію. Синтетичні вправи можна виконувати і без попередніх аналітичних, але обов'язково супроводжувати внутрішньою аналітичною роботою мислення, у процесі якої здійснювати контроль за правильністю побудови речень. За ступенем самостійності й пізнавальної активності слухача синтаксичні вправи поділяють на три групи: 1) вправи, які виконують на основі зразка; 2) конструктивні; 3) творчі [17, с. 3].

Вправи, які виконують за зразком, використовують на різних етапах навчання. Сутність їх полягає в тому, що учні аналізують речення, відтворюють їхню інтонаційну будову і складають власні речення такої самої структури за зразком.

Конструктивні вправи – це вправи, пов'язані з побудовою і перебудовою речень. Мета цих вправ – закріпити набуті теоретичні знання на практиці:

1. відновлення або побудова речень із розрізнених слів. Таких вправ може бути кілька варіантів: а) усі слова деформованого речення подають у потрібній формі; б) деякі слова подають у початковій формі; в) усі слова подають у початковій формі;

2. поділ деформованого тексту на окремі прості речення (таку роботу поступово ускладнюють, вводячи в деформований текст поширені речення);

3. поступове розгортання (поширення) речень за допомогою запитань;
4. поступове згортання (скорочення) речень (такі вправи допомагають усвідомити, до якої межі можливе скорочення речення);
5. об'єднування кількох речень в одне з однорідними членами;
6. складання речень з конкретними завданнями: з головних і другорядних членів; з двома і більше головними членами; з однорідними другорядними членами та ін.;
7. складання речень за схемою (схему можна доповнювати і видозмінювати залежно від навчального матеріалу і мети заняття).

Творчі вправи передбачають повну самостійність виконання. Тому важливо сформулювати завдання так, щоб не обмежувати творчої ініціативи учня. Такі вправи скеровують на складання речень: а) на задану тему; б) за опорними словами і словосполученнями; в) за сюжетним або ситуативним малюнком; г) за порівняльними зворотами, фразеологізмами; д) запитань і відповідей; е) на основі власних спостережень; є) різних варіантів речення про те саме. Виконанням цих вправ важко керувати, проте саме ці вправи і розвивають в учнів здатність легко висловлювати свої думки з тієї чи іншої теми. Використовують різні види заохочень у формі творчого змагання. Творчі вправи потрібно проводити систематично і цілеспрямовано як підготовку до переказів і творів.

Для формування мовної компетності учнів під час вивчення простого речення пропонуємо використати систему вправ.

Аналітичні вправи.

Вправа 1. Прочитайте речення. Перепишіть, розставляючи й обґрунтовуючи розділові знаки. Знайдіть і підкресліть однорідні члени. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

1. У майстерні пахло фарбою, лаком і старим деревом, а ще чужими помешканнями, з яких притягувалися сюди для ремонту й реставрації крісла, стільці, шафи та книжкові полиці (С. Жадан).

2. Дорога наближалася до узбережжя, але не ставала гіршою (Брати Капранови).

3. Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру (Г. Сковорода).

4. Білий місяць-четвертак не діставав ворона за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину (В. Шкляр).

5. Значно приємніше образати, а потім просити вибачення, ніж бути образеним і вибачати (Ф. Ніцше).

Вправа 2. Перепишіть речення, розставляючи й обґрунтовуючи розділові знаки. Знайдіть і підкресліть однорідні члени.

1. Світ раптом зник із моїх очей. Звуки, барви, відчуття – все пропало, я вляк на місці, несила поворухнутися (Брати Капранови).

2. Все навкруги: і океан, і пляж, і скелі – були такими великими, дикими та незбагненними, що на їх тлі я здавався собі дрібнесенькою піщинкою (Брати Капранови).

3. Найбільшу популярність серед літературної спадщини І. Карпенка-Карого становлять його п'єси, зокрема: «Гроші», «Сто тисяч», «Мартин Боруля» тощо.

4. Є багато речей, яких купити не можна, як-от: Батьківщина, розум, честь і совість, любов, здоров'я, почуття гумору і чесні вибори (С. Пиркало).

Вправа 3. Визначте, якими є речення за будовою. Знайдіть серед них двоскладне речення. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Поясніть розділові знаки (якщо вони є).

А) За що, не знаю, називають хатину в гаї тихім раєм (Т. Шевченко).
 Б) Що посієш, те й пожнеш. В) Журбою біди не пособиш, плачем лиха не збудешся, і голови втрачати не треба (М. Стельмах). Г) Дерево пізнають за плодами. Д) Я пригорнусь до тебе піснею і яворами, золотими крильми пшениці, тіннявими ярами (Д. Павличко).

Вправа 4. Знайдіть однорідні члени. Визначте, якими членами речення вони є і як виражений зв'язок між ними. Поясніть наявність або відсутність розділових знаків при однорідних членах.

1. Вечір був чарівний, зоряний, пісенний (О. Гончар). 2. Синє, глибоке небо розгортало своє безкрає поле (Панас Мирний). 3. Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко). 4. Над берегом річки линула журлива народна пісня (М. Стельмах). 5. Музика лине в глибину небес плавно, велично, гармонійно (Я. Гримайло). 6. Лиш кілька стригуців не хочуть ні вівса, ні сну, ні супокою (М. Рильський). 7. Усмішка гостра, а однак сумна (Леся Українка).

Вправа 5. Знайдіть відокремлені й невідокремлені узгоджені означення, поясніть розділові знаки при них.

1. В густім зеленім березовім гаю над Дністром весело щебетали пташки (І. Франко). 2. Мирослава обтерла сльози зі своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима (І. Франко). 3. Чумаки їдуть з Криму в темних просмолених сорочках (О. Довженко). 4. Рука, засмагла від роботи, нам сіє благодатний мир (М. Рильський). 5. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ. (О. Довженко).
2. Срібним маревом повиті, коло сіл стоять тополі (Леся Українка).

Вправа 6. Знайдіть відокремлені обставини і виділіть їх комами.

1. 1. Степ, струснувши з себе росу та ігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором (П. Мирний). 2. Захід погас не розгорівшись (О. Донченко). 3. Микола раптово пішов, а Марія залишилась стояти, як вкопана. (В. Підмогильний). 4. Усяка пташечка, радіючи, співала (Л. Глібов). 5. Тоді, мовби випробовуючи Твердохлібову стійкість, телефон задзвонив сам (П. Загребельний). 6. Учися чистоти і простоти і, стоптуючи килим золотий, забудь про вежі темної гордині (М. Рильський). 7. Нечиталюк убіг до його кімнатки, потираючи руки. (П. Загребельний). 8. На тротуари листя лине, не траплячи на літ зусиль, і, пролітаючи, машини здіймають жовту заметіль (В. Сосюра). 9. Незважаючи на таку рань було зовсім тепло (О. Гончар). 10. Він наближався їй, кинувши гострий погляд з-під навислих рудих брів, підносив над землею кийок (В. Підмогильний).

Продуктивно-репродуктивні вправи.

Вправа 1. I. Спишіть спочатку означено-особові, а потім – неозначено-особові речення, підкресліть головні члени, виділіть особові закінчення дієслів. Поясніть різницю між цими видами речень.

1. *За всіх скажу, за всіх переболію...* (П.Тичина). 2. *Ношу в душі слова, все життя пам'ятатиму мамині слова як гасло...* (В. Скуратівський). *Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладіть* (Л. Костенко). 3. *Тепер розмовляємо про свої справи розсудливо, без поспіху* (І.Вільде). 4. **П'ятох** старшин козацьких розп'яли (Л. Костенко). 5. *По довгій неволі хотів тут віку дожити, на Княжій горі* (Л. Костенко). 6. *Щоб висушити болото, його перекопують рівчаками* (І. Сенченко). 7. *У твої очі синьо-тьмяні дивлюсь натхненно і несміло* (Б.-І. Антонич).

II. Визначте частини мови виділених слів, поясніть у них орфограми.

Вправа 2. I. Прочитайте текст, знайдіть неозначено-особові речення. Поміркуйте, чому в них не називаються виконавці дії. Яка роль неозначено-особових речень у цьому тексті?

II. Спишіть текст, підкресліть граматичні основи речень. У дієсловах - головних членах односкладних речень позначте особові закінчення.

Люблю природу, а також тварин. Завжди записую історії, пов'язані з ними. Ось одна з таких історій.

Їдемо в парк Деналі на Алясці. По дорозі нам розповіли про облогу ведмедя вовками. Одного вовка бачили прямо біля дороги. Вовки оточили ведмедя, який наздогнав оленя й бенкетував. Вовки відібрали у ведмедя здобич, змусили його піти. Шкода оленя. Сльозами горю не допоможеш. Тварини, на жаль, не можуть діяти за принципом: слабких захищай, скривдити не давай (В. Песков).

III. Визначте засоби зв'язку речень у тексті.

Вправа 3. У поданих реченнях підкресліть граматичну основу. Визначте вид присудка.

1. Юнак ладний був крикнути це з дахів (В. Підмогильний). 2. Нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою (В. Стус). 3. Низина видавалась удень дуже гарною (М. Коцюбинський). 4. Кінь перед тобою не вороний, не сірий, а золотий (В. Шевчук). 5. Поезія повинна бути чиста (Ю. Збанацький). 6. Дерева – пам'ять, що мовчить (А. Дністровий). 7. Зійшовши на Поділ, він звернув до Дніпра скупатися (В. Підмогильний). 8. Нікому з вас нічого я не винен (Леся Українка). 9. Ти можеш спробувати стати на руки, у тебе м'який килим на долівці (Ю. Яновський). 10. Петро Іванович зібрався лягати (Панас Мирний). 11. Князь продовжував веселитися (Б. Лепкий).

Вправа 4. Прочитайте безособові речення. Знайдіть в них головний член. Цифрами позначте спосіб його морфологічного вираження:

1 – безособове дієслово; 2 – особове дієслово в безособовому значенні; 3 – прислівник із допоміжним дієсловом або без нього; 4 – дієслівна форма на -но, -то; 5 – інфінітив; 6 – слова немає, не було, не буде, при яких є додатки у родовому відмінку.

1. Потому несподівано зразу труснуло сніжком (М. Коцюбинський).
2. Мені стало моторошно (Ю. Збанацький). Треба бути щедрим і вимогливим до себе (О. Довженко). 4. Тільки нам все жити, не вмирати, зерно сіять, зацвітати знов (А. Малишко.) 5. Чутно плескіт у ставочку (Л. Українка).
6. Пахло водяними лілями (Б. Харчук.) 7. Приємно було знайти в траві пташине кубло (О. Довженко). 8. В хаті було темно і яось чудно (М. Коцюбинський). 9. І мені щось не спиться (Б. Олійник). 10. Соломії сьогодні пощастило (М. Коцюбинський). 11. Довго, ой, як же довго нема Ілька (Д. Ткач). 12. Хати хитало течією (О. Довженко).

Вправа 5. Доведіть, що речення лівої колонки є односкладними називними, а правої – двоскладними.

Прекрасні дні. *Дні прекрасні.*

Полуденна спека. *Спека полуденна.*

Широкий Дніпро. *Дніпро широкий.*

(У лівій колонці є головний член – підмет, другорядний – означення. У правій колонці є обидва головних члени речення – підмет і присудок. Зумовлено це порядком слів у реченні.)

Вправа 6. Прочитайте, правильно інтонуючи речення. Дайте характеристику реченням за метою висловлювання. Визначте окличні речення. Яка їх роль у висловлюваннях? Аргументуйте свій вибір.

1. *Як хороше, як весело на білім світі жить! (Л. Глібов).* 2. *Звичайна вода перетворилася в чарівні сніжинки! (І. Цюпа).* 3. *А навколо далі, а навколо спокій... Скільки того щастя на землі моїй!.. (В. Сосюра).* 4. *Пахне хлібом земля, що дала мені сонце і крила (Д. Павличко).* 5. *Яким дивом іскрилися берези! (І. Цюпа).* 6. *Хіба є хто на землі крилатіший за людину? (О. Гончар).* 7. *Я хочу правді бути вічним другом і ворогом одвічним злу (В. Симоненко)*

Запишіть речення. Підкресліть головні й другорядні члени.

Творчо-конструктивні вправи.

Вправа 1. «Редактор». Прочитайте речення. Відредагуйте й запишіть правильно. Поясніть, де було допущено помилки.

1. *Йдучи до магазину, мене вкусила бджола.*
2. *Слухавши розповіді про давні традиції українського народу, проймаємося гордістю за наше славне минуле.*
3. *Згадуючи дитинство, у моїй уяві завжди виникає поросла споршеш стежка.*
4. *Піднявшись на пагорб, перед нами відкрилася прекрасна панорама міста.*
5. *Про рідний край ми дізнаємося, читавши книги.*
6. *Виконавши домашнє завдання, мені захотілося пограти в футбол.*

Вправа 2. Робота в групах

Група «А». Складіть кілька порад своїм ровесникам щодо ставлення до людей старшого віку. Використовуйте означено-особові речення.

Група «Б». Використовуючи односкладні речення, напишіть твір-мініатюру «Дерево міцне корінням, людина – родом і народом».

Вправа 3. «Лінгвістичний експеримент». Прочитайте речення. Доповніть їх порівняльними зворотами, використовуючи довідку. Змінені речення запишіть, розставляючи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. *Вона вп'ялася поглядом у спокійне, безвиразне обличчя (О. Забужко).*
2. *Хлопець смикнувся (Люко Дашвар).*
3. *На порозі стояла Оленка, як завжди чепурна, у біленькому халатику, у крохмальній шапочці, з чорним хвостиком, свіжа (Брати Капранови).*
4. *У голові лупили у двері розгублені думки, ховалися по темних кутах (Люко Дашвар).*
5. *Я змалку не зношу балакунів (отих, що – фа-фа, ля-ля, привіт інвалідам розумової праці, хо-хо, цирк на дроті, о німфо, за що така неласка), мені здається, вони чадають собою навкруги (О. Забужко).*
6. *Коли сонце почало хилитися долу, я зайшов до кафе і з'їв там на підвечірок добрячий шмат піци, подумки глузуючи зі свого переслідувача, що мусив був стояти за рогом, певно, голодний (Брати Капранови).*

Довідка: як собака; як у зачиненій кімнаті; як погідна водна гладінь; як ковток ранішнього повітря; наче від електрошокера; як ото заводські димарі.

Вправа 4. «Ситуативне моделювання». Складіть і запишіть діалоги (2–3 речення) до поданих ситуацій, використовуючи звертання: Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір), що містить звертання.

1. *Запросіть своїх друзів провести вільний час разом.*
2. *Спитайте дідуся чи бабусю про їх здоров'я.*
3. *З'ясуйте в учителя, які теми ви пропустили під час хвороби.*
4. *Запропонуйте батькові або матері свою допомогу.*

Вправа 5. Складіть розповіді на запропоновані теми, використовуючи називні непоширені речення. Запропонуйте товаришу по партії поширити ці речення. Простежте, як змінився характер висловлювання. (Теми для роботи в парах «Подорож у гори», «Святковий феєрверк», «Літній відпочинок»).

Вправа 6. «Творче конструювання». Подані розповідні речення змініть на питальні і спонукальні, доповнюючи їх другорядними членами речення.

1. Учні подякували за увагу. 2. Восьмикласники готуються до тематичного оцінювання. 3. Усі були задоволені Євробаченням і пишалися своєю країною. 4. Хлопці принесли найбільше макулатури. 5. Дівчата змагаються в навчанні. 6. Протягом уроків історії спостерігали за розвитком української держави. 7. Чорноморське узбережжя – одне з кращих в Україні.

Вправа 7. Використати односкладні речення, дати поради тим, хто рідко зустрічається з рідними:

Не завдавайте жалю, образи, неспокою, тяжких переживань іншій людині.

Не забувайте батьків.

Приїжджайте частіше додому.

Телефонуйте щодня.

Пишіть повідомлення домашнім.

Не зловживайте любов'ю близьких людей.

Повідомляйте про хороші новини.

Ніколи не забувайте, що живете серед людей.

Учіться бути людиною, працюйте над собою.

Завжди прагніть до досконалості

Вправа 8. «Розірвана шпаргалка»

Іноді, готуючись до написання контрольних робіт учні готують шпаргалки. Добре, якщо вона написана так, що все зрозуміло, але трапляються ситуації, в результаті яких шпаргалка може пошкодитися, наприклад розірватися. Ось така неприємна ситуація і трапилася із учнем, його шпаргалка розірвалася. Допоможіть відновити написане.

Розповідні речення – це речення,	що містять одну граматичну основу.
----------------------------------	------------------------------------

Питальні речення – це речення,	що містять повідомлення.
Спонукальні речення – це речення,	що містять запитання.
Прості речення – це речення,	що містять заклик, наказ, прохання.
Складні речення – це речення,	що не виражають особливих переживань і вимовляються спокійним тоном.
Окличні речення – це речення,	що виражають емоційні переживання і вимовляються з окличною інтонацією.
Неокличні речення – це речення,	що містять дві і більше граматичні основи.
Однорідні члени речення	виконують одну синтаксичну роль, відносяться до одного й того самого члена речення
Присудок	слово, або словосполучення, яке є загальним позначенням однорідних членів.
Узагальнююче слово	буває простим, складеним іменним і складеним дієслівним

9. Вправа «Знайди ключ»

Випишіть підряд спочатку ті словосполучення, у яких коми не потрібні, потім ті, у яких треба виділити комами порівняльні звороти. Свій вибір обґрунтуйте.

Дощ дрібний ,наче туман; осінь ,як завжди, була сльотава; полив дощ як із відра; овочі як овочі; верчусь як муха в окропі; ліс ,як стіна, темніє; юрба, наче море, гуде; апельсин мов кулак; град як горох; двір огороджений,

ніби фортеця; емаль лущиться ,мов шкаралупа; його шаную, як найріднішого; анкета мов рядно.

Ключ. Із перших букв словосполучень складіть початок вислову англійського письменника Джона Голсуорсі:

«Повага до людей - це повага до самого себе»

10. Вправи з використанням QR-кодів.

Скористайтеся QR-кодом, щоб відкрити вправу. Після виконання скріншот з результатом відправте вчителю.

Час на виконання завдання — 5 хв.

Використовується платформа для створення інтерактивних вправ <https://learningapps.org>

11. Вправа «Лінгвістична дуель».

Клас об'єднується в дві команди. Хто більше назве прислів'їв – узагальнено-особових речень.

Не лізь у горох, то не скажеш «ох».

Будь швидким не на обіцянку, а на виконання.

У ліс дров не возять.

Вік живи, вік учись.

Хліб-сіль їж, а правду ріж.

Сійте вчасно, матимете рясно.

Як сіно косять, то дощу не просять.

За рідний край життя віддай.

Не берися не за своє діло.

Чесне діло роби сміло.

Інші вправи розміщено в «Додатку Г», «Додатку Ж».

Отже, вивчення учнями простих речень як частини синтаксичного матеріалу вимагає використання оптимальної системи підходів, принципів, методів, прийомів, видів вправ, узгодження синтаксичної роботи з основними критеріями простих речень. На нашу думку, система запропонованих вправ сприятиме кращому усвідомленню учнями місця синтаксису простого речення поміж інших мовних рівнів української мови, удосконалив уміння та навички учнів користуватися окремими видами раніше маловживаних речень в усному та писемному мовленні здобувачів освіти.

3.2. Результати сформованості мовної компетентності під час навчання синтаксису

На контрольному етапі дослідження, який проводився в Криворізькій загальноосвітній школі I – III ступенів № 45 КМР ДО, у 8–А класі українська мова вивчалася за авторською методикою, а в 8–Б і 8–В – за традиційною. Задля формування й удосконалення вмінь і навичок із синтаксису використовувалися різноманітні методи, прийоми, форми і засоби навчання. Один із основних методів навчання – це метод вправ. У нашому дослідженні проблеми формування мовної компетентності йому належить провідна роль. Важливе місце посідали різнорівневі завдання, якими було передбачено компетентнісний підхід до навчання, сприяння розвитку індивідуальних нахилів, здібностей учнів, розширенню їхніх пізнавальних і креативних можливостей.

Для встановлення ефективності запропонованої системи роботи, проведено моніторингову роботу, яка передбачала виконання завдань, мета яких – визначити сформованість мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису. Завдання цього етапу – з'ясування динаміки рівня знань із синтаксису словосполучення, простого речення, уміння

доцільно використовувати можливості синтаксичних одиниць, простежити динаміку впливу пропонованої методики на засвоєння, глибину знань, вмінь і навичок, а також виявити рівні сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису, виявити, які корективи потрібно ввести в подальше навчання. Моніторингові роботи проводилися у класі, у якому використовувалася авторська методика, і контрольних класах (навчання відбувалося за традиційною методикою). Для перевірки рівня сформованості мовної компетентності учням 8 класів пропонувалися однакові види робіт, що полегшувало здійснення кількісного і якісного аналізу даних, дало змогу побачити динаміку у виробленні й удосконаленні вмінь і навичок усіх учнів, охоплених дослідженням. Результати дослідного навчання за пропонованою методикою порівнювалися з результатами традиційного навчання в контрольних класах. Завдання були аналогічними тим, що пропонувалися на першому етапі дослідження, але доповнені синтаксичним матеріалом. Розроблену контрольну роботу виконували учні чотирьох 8-х класів Криворізької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 45 КМР ДО, серед яких два класи були раніше визначені як експериментальні, а два – контрольні.

На основі отриманих результатів моніторингових робіт з'ясовано, що восьмикласники впоралися з першим завданням (виписати з тексту десять словосполучень різних видів зв'язку, указати головне та залежне слово), але результати експериментальних і контрольних класів дещо різнилися. В експериментальному класі вміння знаходити в реченні словосполучення різних видів зв'язку продемонстрували 31,3 % учнів. Невеликої кількості помилок припустилися 25,7 % осіб. Не виникло проблем із знаходженням типу узгодження, проте виникли труднощі під час визначення типу керування та прилягання (деякі учні неправильно позначили головне та залежне слово, решта – неправильно вказали питання). Середній рівень сформованості мовної компетентності виявили 17,2 % учнів експериментального класу. Неправильно виконали це завдання 6,3 % осіб,

проте порівняно з проміжними результатами виконання учнями таких вправ, кількість виявлених граматичних (синтаксичних) помилок значно зменшилась.

Під час виконання другого завдання (знаходження в тексті простих неускладнених речень, визначення граматичних основ) учні експериментального класу показали досить високі результати, що свідчить про засвоєння ними необхідного обсягу теорії. Однак незначний відсоток учнів припустилися таких помилок, як визначення іменника в непрямому відмінку підметом, неправильне виокремлення в реченні складеного іменного або складеного дієслівного присудка. Отже, результати класу: високий рівень – 29,6 %, достатній – 40,1 %, середній – 24,2 %, низький – 6,1 %.

Третє завдання передбачало знайти в тексті прості ускладнені речення, підкреслити граматичні основи, накреслити схеми таких речень. Безпомилково впоралися із завданням 21,7 % учнів експериментального класу, 37,7 % осіб виконали це завдання з деякими неточностями. Частково правильно виконали завдання 35,2 % учнів, неправильні відповіді становили 5,4 %. Кількість помилок під час виконання зазначеного завдання значно зменшилася; учні спиралися на знання теорії та вміло продемонстрували свої знання на практиці.

Зазначимо, що в учнів контрольних класів третє завдання викликало значні труднощі. Зокрема восьмикласники не змогли виписати прості ускладнені речення, правильно підкреслити граматичні основи (звертання підкреслювали як член речення, речення з однорідними членами визначали як складні тощо) – 11,3 %, виконали завдання з помилками – 30,7 %, припустилися незначних помилок – 39,7 %, правильно виконали зазначене завдання – 18,3 % учнів.

Під час виконання четвертого завдання (виписати односкладні речення усіх видів, підкреслити граматичні основи, виконати синтаксичний розбір речень) 37,6 % учнів експериментального класу не припустилися жодної

помилки. 28,9 % учнів мали незначну кількість помилок. 23,8 % осіб на середньому рівні визначили види односкладних речень, проте ще з деякими труднощами визначали спосіб вираження головного члена речення, частково виконали синтаксичний розбір речення). Низький рівень виявили 7,1 % учнів. Якість виконання четвертого завдання учнями контрольних класів виявилася дещо нижчою. Виконані роботи містили велику кількість помилок. Відповідно, високий рівень – 13,7 %, достатній рівень – 30,2 %, середній рівень – 38,8 %, низький рівень – 17,3 %.

Аналіз виконання четвертого завдання засвідчив глибше засвоєння синтаксичного матеріалу з теми «Односкладні речення» учнями експериментальних класів на відміну від учнів контрольних класів. Учні, які вивчали синтаксис за авторською методикою, краще засвоїли види односкладних речень, способи вираження головного члена речення, правильно виконали синтаксичний розбір речень. Узагальнені результати дають підстави стверджувати, що завдання моніторингової роботи учні експериментального класу виконали краще, ніж завдання діагностичної роботи. Збільшення кількості правильних відповідей і зменшення неправильних, які дали учні експериментальних класів, свідчить про підвищення рівня сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі вивчення синтаксису.

Результати аналізу виконаних завдань учнями класів, які навчалися за традиційною методикою, засвідчив, що в учнів недостатній теоретичний рівень знань для виконання практичних дій. Відповідно високий рівень показали 14,5 % учнів, достатній – 39,7 %, середній – 33,7 %, низький – 12,1 %. Якість знань в класах, які вивчали синтаксис за авторською методикою вище на 22,3 %.

Здобуті результати підтверджують ефективність пропонованої методики формування мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису. Більшість учнів класу, у якому використано

авторську методику навчання синтаксису, досягла високого й достатнього рівнів.

Клас	Високий рівень %	Достатній рівень %	Середній рівень %	Низький рівень %
експериментальний	26,7	49,8	17,2	6,3
контрольні	14,5	39,7	33,7	12,1

Таблиця 2. Рівні сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису

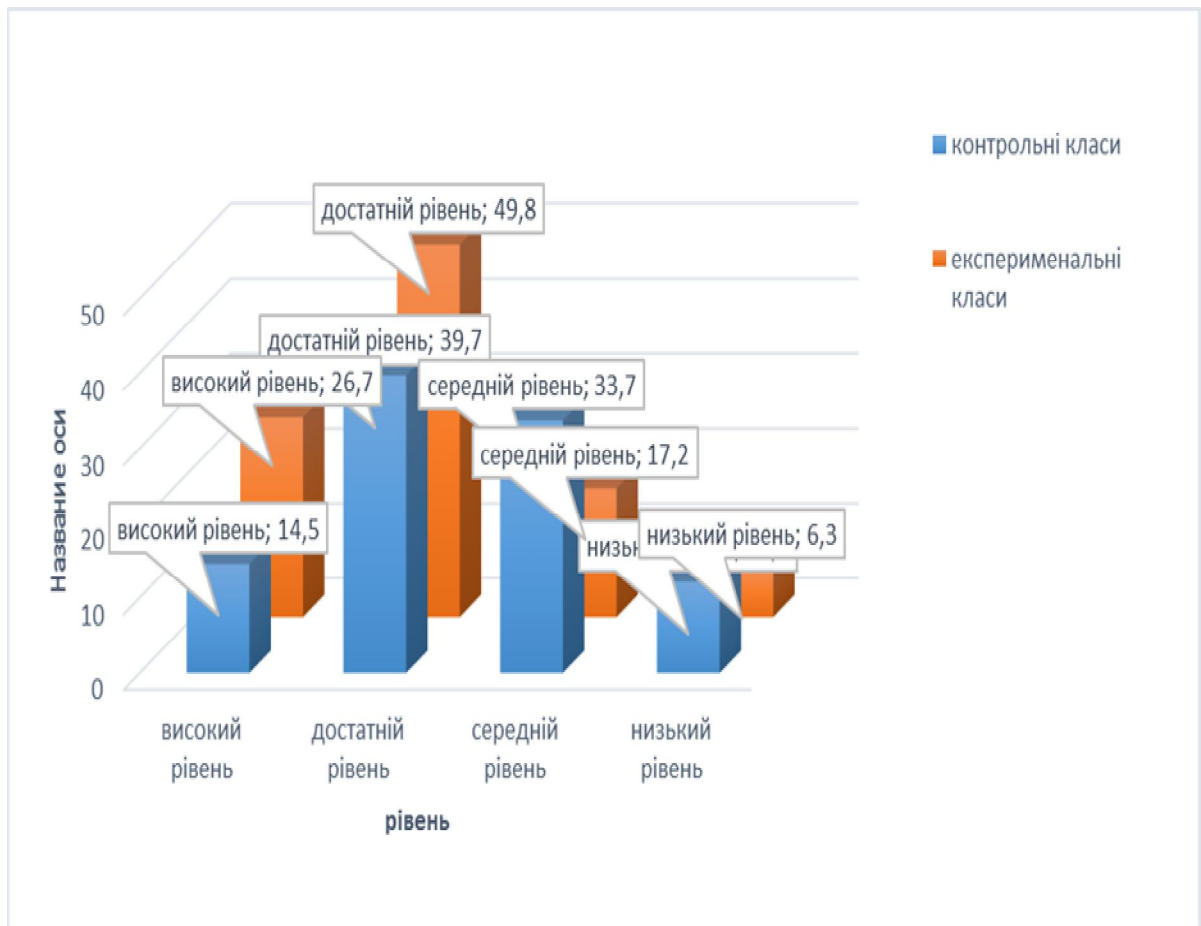

Рис. 2. Рівні сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі навчання синтаксису

Дослідження дало змогу з'ясувати, що цілеспрямоване й систематичне використання запропонованої методики формування мовної компетентності сприяло успішному підвищенню рівня знань, умінь і навичок учнів 8 класів,

активізувало їх, стимулювало мотивацію навчання, сприяло розвитку їхньої пізнавальної активності й творчих здібностей (рис. 3.).

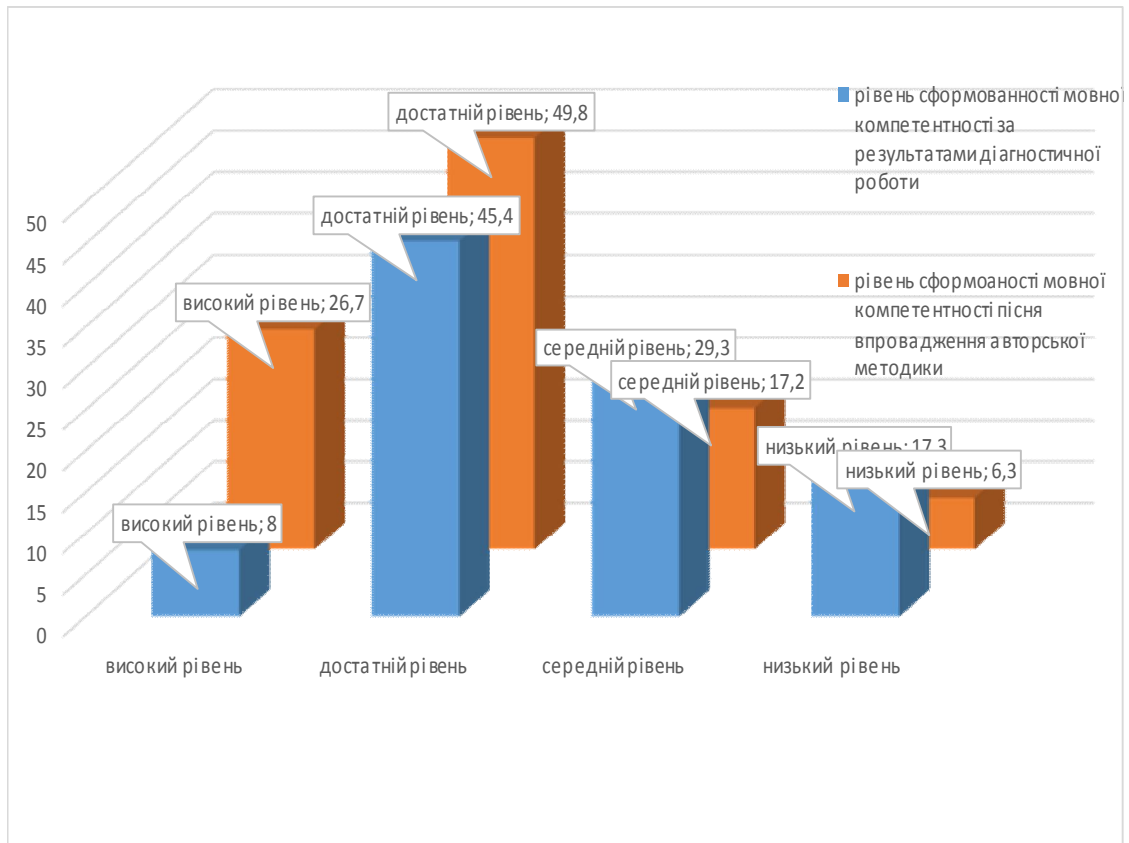

Рис. 3. Динаміка рівнів сформованості мовної компетентності учнів 8 класів

Формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису є результативним за умов: усвідомлення вчителем суті компетентнісного навчання, його дидактичного потенціалу; урахування психологічних основ формування мовної компетентності; володіння методикою добору дидактичного матеріалу для сформованості синтаксичної компетентності; поетапного формування вмінь і навичок формування мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису як складника предметної компетентності.

Запропонована система вправ (аналітичних, репродуктивних, конструктивних, продуктивно-творчих) побудована з урахуванням основних етапів становлення вмінь і навичок, які передбачали: сприймати і відтворювати синтаксичні конструкції, граматично правильно оформлюючи їх в усному й писемному мовленні; добирати синтаксичні засоби відповідно до мети та умов спілкування; самостійно вільно використовувати різні

синтаксичні конструкції у власному мовленні. Експериментальне навчання підтвердило, що формування мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису стало ефективним засобом удосконалення предметної компетентності, сприяло досягненню відповідного рівня компетентності. Отримані результати навчання засвідчили, що рівень сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі вивчення синтаксису загалом підвищився на 21,1 %. Якість знань в класах, які вивчали синтаксис за авторською методикою вища на 22,3 %.

Розроблена методика формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису є раціональною та перспективною, її впровадження підвищує мотивацію учнів до вивчення синтаксису на високому рівні, стимулює їх до активного дослідницького пошуку, самостійної роботи, сприяє розвитку культури мови і культури мовлення, логічного й образного мислення, мовного чуття і мовно-мовленнєвих здібностей. Результативності запропонованої методики сприяло використання методів навчання відповідно до типу і мети уроку.

Отже, здобуті практичні результати доповнюють та удосконалюють теорію й методику навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, можуть слугувати підґрунтям для глибшого дослідження окремих аспектів її.

За результатами теоретичного й практичного дослідження можна зробити висновок про доцільність упровадження апробованої методики з формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису української мови.

Висновки до третього розділу

Результати діагностування дають змогу стверджувати про необхідність створення методики, системи вправ та завдань, що сприятимуть формуванню мовної компетентності. В основі запропонованої методики формування

мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису – комплекс чинників: урахування вікових особливостей, усвідомлення учнями мовної системи, осмислення особливостей функціонування різних синтаксичних одиниць в усному й писемному мовленні, комунікативно зорієнтованого вивчення синтаксичних тем і виконання учнями навчальних дій, спрямованих на формування в них мовної компетентності.

Вивчення учнями синтаксичного матеріалу вимагає використання оптимальної системи підходів, принципів, методів, прийомів, видів вправ, узгодження синтаксичної роботи з основними критеріями простих речень. На нашу думку, система запропонованих вправ сприятиме кращому усвідомленню учнями місця синтаксису поміж інших мовних рівнів української мови, удосконалить уміння та навички учнів користуватися окремими видами раніше маловживаних речень в усному та писемному мовленні учнів основної школи.

Розроблена методика передбачає поетапне упровадження в освітній процес компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного підходів, застосування системи вправ і завдань (аналітичних, репродуктивних, конструктивних, продуктивно-творчих), побудованих з урахуванням основних етапів формування вмінь і навичок: сприймати й відтворювати синтаксичні конструкції, граматично правильно оформлюючи їх в усному й писемному мовленні; добирати синтаксичні засоби відповідно до мети та умов спілкування; самостійно вільно використовувати різні синтаксичні конструкції у власному мовленні.

Реалізація запропонованої методики значною мірою забезпечувалася системою вправ узагальненого характеру і спиралася на найбільш поширені в лінгводидактиці класифікації О. Біляєва, З. Бакум, О. Горошкіної, Т. Грубої, Н. Дикої, С. Карамана, О. Копусь, О. Кучерук, С. Омельчука, М. Пентилюк, Г. Шелехової, С. Яворської та ін. Під час її розроблення було враховано рівні пізнавальної діяльності учнів (репродуктивний, продуктивний), мету та етапи

експерименту, критерії й показники сформованості. Кожен тип вправ мав свої особливості й забезпечував формування мовної компетентності учнів.

Продуктивному формуванню мовної компетентності учнів сприяє інтерактивний метод навчання, прийоми: неперервна шкала думок, мозковий штурм, дискусія з елементами ігрового моделювання. Найбільш ефективними для формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису виявився оптимальний добір методів (слово вчителя, бесіда, спостереження, аналіз мовних явищ, робота з підручником, вправи), форм організації навчальної діяльності (фронтальна, колективна, робота в групах, індивідуальна) та засобів навчання (підручник, схеми, дидактичний матеріал, посібник, тексти, індивідуальні картки, електронні посібники, словники, вправи тощо). Поміж прийомів навчання ефективними виявилися: аналіз словосполучень; синтаксичний розбір речення; уведення та вилучення окремих компонентів речення; поширення і скорочення речень; конструювання, реконструювання синтаксичних одиниць; складання речень за опорними словами, схемами; трансформування, відтворення, редагування, продукування власних висловлювань; проблемні завдання; завдання творчого характеру тощо.

Моніторингове дослідження засвідчило, що рівень сформованості мовної компетентності учнів експериментального класу виявився вищим на 22,3 %, від учнів контрольних класів. Отримані результати навчання засвідчили, що рівень сформованості мовної компетентності учнів 8 класів у процесі вивчення синтаксису загалом підвищився на 21,1 %.

Отже, запропонована методика, що враховувала лінгвістичні, психологічні, лінгводидактичні засади формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису, сприяла формуванню мовно-мовленнєвих умінь і навичок учнів, ефективному використанню всіх видів мовленнєвої діяльності, дотримувannya предметної та ключових компетентностей

ВИСНОВКИ

Аналіз лінгвістичної, психологічної, педагогічної, лінгводидактичної літератури з досліджуваної теми дав змогу підтвердити актуальність і доцільність створення методики формування мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису.

Наукові пошуки дінгвістів (І. Вихованець, К. Городенська, С. Єрмоленко, А. Загнітко), психологів (Ю. Апресян, Л. Виготський, І. Зимня, О. Кубрякова), лінгводидактів (З. Бакум, М. Вашуленко, О. Горошкіна, Л. Давидюк, Н. Дика, Т. Донченко, В. Капінос, С. Караман, О. Караман, О. Копусь, О. Купалова, Т. Ладиженська, Я. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехова, С. Яворська та ін.) із питань компетентнісного навчання учнів засвідчують актуальність досліджуваної проблеми. Аналіз наукових праць, навчальних програм з української мови, підручників підтверджують необхідність підвищення рівня мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису.

Узагальнивши думки дослідників, поняття «мовна компетентність» визначаємо її як складну категорію, що поєднує мову і мовлення та характеризує особистість як людину, яка володіє мовою, вміє комунікативно доречно користуватися нею на основі граматичних правил. З опертям на праці О. Біляєва, О. Горошкіної, Н. Дикої, С. Карамана, О. Караман, Т. Ладиженської, Л. Мацько, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Г. Шелехової, на власний педагогічний досвід, вважаємо за можливе послуговуватися такими визначеннями: мовна компетентність передбачає вміння оперувати засобами мови, добирати ситуації спілкування, дотримуватись норм розмовно-літературного чи писемно літературного мовлення; навичок і умінь швидкого, автоматичного, доречного вживання мовних засобів; здатність розуміти і висловлювати зміст (значення), породжувати нові мовні форми, вміння стилістично правильно послуговуватися всіма засобами мови.

Визначено форми, методи, прийоми, засоби, технології навчання синтаксису простого речення.

У дослідженні встановлено лінгводидактичні засади вивчення простого речення. Найефективнішими методами і прийомами навчання синтаксису в умовах компетентнісного підходу є методи проблемного навчання (ситуаційний, метод проєкту, дослідницький), діалогічний, а також спостереження за мовою і мовленням, самостійної роботи з підручником (чи іншим засобом навчання), моделювання, конструювання, аналогій, узагальнення, формулювання запитань тощо. Доводимо, що ефективним у методиці навчання синтаксису простого речення є метод вправ, який розроблявся науковцями упродовж усіх етапів становлення методики навчання мови загалом і синтаксису зокрема.

Ураховуючи проаналізовані лінгводидактичні основи навчання синтаксису простого речення, розроблено та запропоновано систему вправ, спрямованих на формування мовної компетенції учнів під час вивчення простого речення в школі. У дослідженні подано такі види вправ і завдань для формування мовної компетентності учнів у процесі вивчення синтаксису:

1) аналітичні – забезпечують психологічну й пізнавальну підготовку до сприйняття нового матеріалу, активізувати в учнів практичний досвід, аналітичне мислення (сприйняття та оцінка граматичної побудови синтаксичних конструкцій);

2) репродуктивні – вправи й завдання, що активізували мислення (відтворення різних синтаксичних конструкцій, відпрацювання навичок граматичного й пунктуаційного оформлення синтаксичних конструкцій, урахування граматичної й смислової наповненості речень);

3) конструктивні – вправи й завдання, що забезпечували перцептивну й продуктивну діяльність учнів (смиловий, структурний, порівняльний, пунктуаційний аналізи; трансформація, складання прикладів за аналогією, комбінування й групування речень; добір і заміна одних речень іншими; утворення речень на основі поданого завдання), вправи на доповнення;

мовленнєві завдання (обґрунтування доцільності вибору автором тих чи інших синтаксичних конструкцій; власний вибір відповідних граматичних засобів під час самостійного складання речень, текстів, відповідей на запитання, складання діалогів тощо);

4) продуктивно-творчі – завдання, що сприяли збагаченню граматичної будови мовлення учнів, свідомому використанню різних синтаксичних конструкцій у власному мовленні, усвідомленню їх комунікативної мети, синтаксичних функцій у мовленні (редагування тексту, творчі завдання зіставного характеру; складання висловлювань із використанням різних синтаксичних конструкцій; завдання творчого характеру (складання творів - мініатюр, творів-роздумів тощо).

На нашу думку, система запропонованих вправ сприятиме кращому усвідомленню учнями місця синтаксису серед інших мовних рівнів української мови, удосконалить уміння та навички учнів користуватися окремими видами раніше маловживаних речень в усному та писемному мовленні учнів основної школи.

Отримані результати впровадження авторської методики навчання синтаксису свідчать, що рівень сформованості мовної компетентності учнів у процесі навчання синтаксису підвищився на 21,1 %, що є підставою можливість стверджувати про ефективність запропонованої методики формування мовної компетентності учнів.

Здобуті в процесі дослідження результати збагачують і розвивають теорію та методику навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, закладають підґрунтя для глибшого дослідження окремих її аспектів. Проблема формування мовної компетентності учнів в процесі навчання синтаксису не вичерпується результатами виконаного дослідження. Перспективи наукового пошуку вбачаємо в поглибленому вивченні засобів формування мовної компетентності, створенні навчально методичного забезпечення з урахуванням окремих компонентів означеної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. 2-ге вид., перероб. Київ : Грамота, 2021. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/854-ukrainska-mova-8-klas-avramenko-2016.html> (дата звернення : 20.09.2021).
2. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : Монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 338 с.
3. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
4. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. *Интернет-журнал «Эйдос»*. 2005. 10–12 сентября. URL : <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm/> (дата звернення : 17.10.2020).
5. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
6. Біляєв О. М. Методика мови як наука. *Дивослово*. 2002. № 11. С. 20–24.
7. Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 10. С. 57–67.
8. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. Київ : Радянська школа, 1981. 176 с.
9. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы. *Вопр. Психологии*. URL : <https://www.twirpx.com/file/903456/> (дата звернення : 20.11.2020).
10. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–7.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусела. Київ : Перун, 2004. 1440 с.

12. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови: за ред. І. Вихованця. Київ. 2004. 400 с.
13. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. 3-тє вид., випр. і допов. Київ : Знання, 2008. 568 с.
14. Волкова І. В. Формування і розвиток мовних компетентностей учнів 5–6 класів загальноосвітньої школи (на прикладі вивчення словотвору й орфографії) : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.02. Одеса, 2009. 20 с.
15. Глазова О. П. Компетентнісний підхід у навчанні школярів : суть, перспективи, проблеми. *Методичні діалоги*. 2006. № 5. С. 5–10.
16. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. 2-ге вид., перероб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. URL : <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/8-klas-ukrmova-glazova-2021.pdf> (дата звернення : 20.09.2021).
17. Гнаткович Т. Д. Мовленнєва діяльність учнів : психолінгвістичний аспект. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_45 (дата звернення : 21.11.2020).
18. Гнаткович Т. Д. Синтаксис простого та простого ускладненого речення : програма факультативного курсу для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови. *Методичні діалоги*. 2010. № 2. С. 6–13.
19. Гнаткович Т. Д. Формування мовної компетентності учнів основної школи у процесі вивчення синтаксису української мови : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Херсон, 2011. 327 с.
20. Голуб Н. Б. Методичні рекомендації щодо навчання української мови умовах компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 9. С. 2–7.
21. Голуб Н. Б. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8–9 класах : метод. посіб. Київ, 2018. 125 с.
22. Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови : від планування до проведення : метод. посіб. Харків, 2010. 111 с.

23. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. За ред. К. Г. Городенської. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2017. 749 с.

24. Груба Т. Л. Інтеграція змісту навчання в системі формування мовної особистості. *Наукові записки національного університету «Острозька Академія»*. Серія : Філологія : зб. наук. праць. Острог, 2013. Вип. 40. С. 185–88.

25. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 року URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення : 23.11.2020).

26. Дика Н. М. Засвоєння лінгвістичних понять під час вивчення граматики як аспект формування мовної особистості. *Педагогічна освіта : теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2016. № 25. С. 119–125.

27. Дика Н. М. Лінгводидактичні особливості засвоєння граматичних понять учнями 8–9 класів. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 3. С. 90–101.

28. Дика Н. М. Якість засвоєння лінгвістичних понять учнями старшої школи – передумова формування сучасної мовної особистості. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2015. Ч. 2. С. 113–120.

29. Дороз В. Ф. Сучасний урок української мови в парадигмі компетентнісного підходу : здобутки та перспективи. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах*. 2011. № 6. С. 4–10.

30. Єрмоленко С. І. Формування комунікативної компетенції у лінгводидактиці. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 3. С. 42–46.

31. Заболотний О. В, Заболотний В. В. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. 2-ге вид., перероб. Київ : Генеза, 2021. URL : <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/8-klas-ukrmova-zabolotnyj-2021.pdf> (дата звернення : 20.09.2021).

32. Загнітко А. П. Методи, методики дослідження сучасного синтаксису. *Науковий вісник Чернівецького університету*. № 475–477. 2009. С. 207–213.

33. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення : 27.10.2021).

34. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования. URL : <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm> (дата звернення : 17.11.2020).

35. Калашнікова С. А. Компетентнісно-орієнтований підхід: базові поняття та положення. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. Вип. 1. 2010. 67–71.

36. Караман С. О., Караман О. В., Дика Н. М. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студентів. Ч. 3–4. Синтаксис складного речення. 3-тє вид., випр. і допов. Київ, 2009. 214 с.

37. Компетентнісний підхід в освіті : теоретичні засади і практика реалізації : матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р., м. Київ : Ч. 1 / за ред. В. Г. Кремень. Київ, 2014. С. 217–226.

34. Компетентнісний підхід у неперервній освіті : колективна монографія / за ред. І. Г. Єрмакова. Донецьк : Каштан, 2012. 260 с.

38. Концепція «Нова українська школа». Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2016 р. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення : 17.01.2021).

39. Коротун О. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх студентів-іноземців у допрофесійній підготовці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 180 с.

40. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

41. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у мовній освіті вчителів української мови та літератури : дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2006. 264 с.

42. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2015. 560 с.

43. Кушнір Т. І. Формування граматичної компетентності під час вивчення складносурядного речення у ЗНЗ. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2015. Вип. 2. Ч. 2. С. 218–228.

44. Кушнір Т. І. Робота з учнями 8-х класів над формуванням граматичної компетентності під час вивчення простого ускладненого речення. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Бердянськ, 2016. Вип. 1. С. 122–128.

45. Кушнір Т. І. Специфіка реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 545–549.

46. Лебедев О. Є. Компетентнісний підхід в освіті. *Позашкілья*. 2010. № 1. С. 17–18.

47. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/leontiev-a-a-osnovy-psiholingvistiki-m-smysl-1997-287-s/viewer> (дата звернення : 12.03.2021).

48. Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. Становлення системи основних понять і категорій компетентнісного підходу в умовах парадигмальних змін в освіті. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 2. С. 14–24.

49. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2012. 44 с.

50. Методичні рекомендації з реалізації компетентнісного підходу у змісті освіти та навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних

закладів : аналітичний звіт за результатами дослідження. За ред. Н. М. Бібік. Київ, 2010. 128 с.

51. Мовний простір граматики: актуальні студії: зб. наук. пр. За ред. М. Вінтонів, І. Вихованця, К. Городенської. Донецьк, 2014. 484 с.

52. Новий тлумачний словник української мови : у 2-х томах. Т. 2. За ред. В. В. Яременка. Київ : Аконіт, 2001. 911 с.

53. Новосьолова В. І., Бондаренко Н. В. Українська мова. Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Педагогічна думка, 2016. 296 с.

54. Остапенко Н. І. Компетентнісний підхід до навчання української мови та його складники. Українська мова і література в школі. 2012. № 1. С. 51–53.

55. Пентилюк М. І., Гнаткович Т. Д. Психологічні засади компетентнісного підходу до вивчення синтаксису. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 64. С. 88–94.

56. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. Українська мова і література в школі. 2006. № 1. С. 15–20.

57. Пентилюк М. І. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. Українська мова і література в школі. 2010. № 2. С. 2–5.

58. Пентилюк М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. с. 256.

59. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи*. Київ, 2004. С. 66–72.

60. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : посіб. для студентів. За ред. М. І. Пентилюкк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
61. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.
62. Селевко Г. К. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143.
63. Тернопільська В. Сучасні тенденції мотивації навчально-професійної діяльності студентів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 5 (30). С. 141–144.
64. Ткачук А. О. Виховання компетентної особистості – завдання сучасної школи. *Виховна робота в школі*. 2012. № 8. С. 2–4.
65. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2017. 548 с.
66. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення : 12.11.2020).
67. Хуторської А. В. Ключові освітні компетентності. URL : <http://ru.osvita.ua/school/theory/2340/> (дата звернення : 07.09.2020).
68. Шапран, О. І. Реалізація компетентнісного підходу в системі неперервної освіти. *Гуманітарний вісник. Серія: Педагогіка*. 2012. № 28. 319–324.
69. Шелехова Г. Т. Сучасний підручник української мови як засіб формування комунікативної компетентності старшокласників. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 6. С. 19–22.

ДОДАТКИ**Додаток А****Анкета для вчителя**

1. Дайте визначення поняття «мовна компетентність»?

2. Які методи (традиційні і нетрадиційні) Ви застосовуєте для формування мовної компетентності учнів під час навчання синтаксису?

3. На Вашу думку, які методи навчання синтаксису є ефективними?

4. Як, на Вашу думку, підручник з української мови сприяє формуванню мовної компетентності в учнів 8 класів під час навчання синтаксису?

5. Які додаткові матеріали Ви використовуєте для формування мовної компетентності учнів 8 класів під час навчання синтаксису?

6. На які труднощі натрапляють учні під час навчання синтаксису?

7. Які типові помилки Ви помічаєте в учнів 8 класів під час навчання синтаксису? _____

8. Яка тема дається учням найважче?

9. З якими темами під час вивчення синтаксису в учнів 8 класів виникає найменше труднощів?

10. Чи вважаєте Ви, що кількість годин, відведених програмою на вивчення синтаксису, є достатньою?

Дякуємо за співпрацю!!!

Тестові різнорівневі завдання

Тестові завдання з однією правильною відповіддю

1. Укажіть рядок, у якому сполучення слів є словосполученнями:

- а) запрошення до розмови, вісім кілометрів, ходила й цікавилася, захоплююся літературою;*
- б) пасти задніх, пасти каченят, улюблене заняття, свіжі овочі;*
- в) тримати валізу, утричі вищий, нехай слухає, згадати про зустріч;*
- г) зелена трава, добре відомий; запропонувати співпрацю, влучно підмітити.*

2. Завершіть подане твердження.

Складним словосполученням називається...

- а) поєднання двох слів;*
- б) сполучення, що є складеними формами слів;*
- в) поєднання більше двох повнозначних слів;*
- г) поєднання незалежних одне від одного слів за допомогою сполучників;*
- д) поєднання повнозначних частин мови і неповнозначних.*

3. Завершіть подане твердження.

Прислівниковим називається словосполучення, в якому...

- а) головне слово є іменною частиною мови;*
- б) іменник стоїть перед іншими словами;*
- в) головне слово є дієприкметником;*
- г) головне слово є прислівником;*
- д) залежне слово є іменником.*

4. Визначте рядок, у якому всі словосполучення побудовані правильно:

- а) ходити лісом, завдання з біології, опанувати мову, цікаві заходи;*
- б) сподіватися на розуміння, працювати круглодобово, порадитися зі старшими, писати по правилам;*

в) підписка газет, відкрити вікно, говорити на українській мові, здати екзамену;

г) записати адрес, приймати участь, відповісти вірно, слідуєчий раз;

г) по вашому проханню, пропустити через хворобу, дякувати вам, піти за лікарем.

5. Укажіть рядок, у якому всі словосполучення є дієслівними:

а) спілкуватися із задоволенням, наказ відступати, приготуватися до від'їзду, надрукувати статтю;

б) приємно згадати, виконати вчасно, подякувавши матері, надіслано поштою;

в) захистити дівчину, лист сестрі, запропонувавши допомогу, прагнучи визнання;

г) повідомити із сумом, милуватися садом, писати братові, визнати справедливим;

д) братові друзі, тікати від вітру, поновити знання, оприлюднити рішення, рішення про допомогу.

6. Визначте рядок, у якому всі словосполучення відносяться до одного типу зв'язку між головним і залежним словом:

а) глиняний глечик, металевий стержень, широкий степ, уважний учень;

б) буркотіти під ніс, пригода на ковзанці, сходити по воду, ближче до вечора;

в) розчервонітися від вітру, подякувати за привітання, позичити в банку, викуваний із чавуну;

г) клацати зубами, розкішне волосся, масивне підґрунтя, одягатися швидко;

д) нудний для читання, сидіти за столом, облік активів, дуже натхненно.

Тестові завдання з вибором кількох правильних відповідей

1. Укажіть рядки, у яких правильно визначені ознаки словосполучення:

- a) словосполучення є будівельним матеріалом для речення;
- б) словосполучення має інтонаційну завершеність.
- в) словосполучення вживається для називання предметів, їхніх ознак, дій;

- г) словосполучення є будівельним матеріалом для тексту;
- д) словосполучення є самостійною одиницею спілкування;
- е) слова у словосполученні пов'язані за змістом.

2. Визначте рядки із словосполученнями, однаковими за морфологічним вираженням головного слова:

- a) Біжать навперейми, засліплений сонцем, один із присутніх, шум річки;
- б) місто Полтава, по-юнацьки щирий, душа хлібороба, заведено до класу;
- в) щось рідне, почуття гідності, місити тісто, другий від мене;
- г) холодно через вітер, більше року, вище гір, недалеко від галявини;
- д) знайоме з дитинства, знизу вверху, незвично важко, навіки разом.
- е) неймовірно цікаво, вчора вранці, назад у минуле, сьогодні опівночі.

3. Укажіть рядки, у яких поєднання слів не становлять словосполучення:

- a) тримати валізу, Жовті Води, найбільш спекотний, довший за всіх;
- б) запрошення до розмови, захоплюватися природою, мальовнича картина, дев'ятсот сімнадцятий;
- в) варити картоплю, хоплений радістю, безмежно щасливий, сто етюдів;
- г) з третьої спроби, подякувати гідові, багато людей, оволодіти вміннями;
- д) Чорне море, мама радіє, едельвейс і рута, через каміння;
- е) скриня Пандори, бити байдики, ревма ревіти, тверда група.

Тестові завдання на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між словосполученням та його характеристикою.

А) Фразеологізм;	1) <i>Організація об'єднаних націй;</i>
Б) головне слово стоїть перед залежним;	2) <i>нерозв'язна проблема;</i>
В) головне слово стоїть після залежного;	3) <i>давати відкоша;</i>
Г) поширене словосполучення;	4) <i>дуби проростали;</i>
Г) граматична основа;	5) <i>варити картоплю.</i>
Д) поєднання слів сурядним зв'язком.	

2. Установіть відповідність між словосполученнями та їх видом за морфологічним вираженням головного слова.

А) Іменникові;	1) <i>Зайшла попрощатися;</i>
Б) дієслівні;	2) <i>задовго до виступу;</i>
В) прикметникові;	3) <i>п'ятеро з них;</i>
Г) числівникові	4) <i>мокрий від роси;</i>
	5) <i>третій тиждень.</i>

3. Установіть відповідність між словосполученнями та його характеристикою.

А) Просте, керування, числівникове;	1) <i>троє нас.</i>
Б) просте, узгодження, іменникове;	2) <i>віч-на-віч з романтикою;</i>
В) складне, керування, узгодження, іменникове;	3) <i>старт космічної ракети;</i>
Г) складне, прилягання, прислівникове;	4) <i>жити вкупі;</i>
Г) просте, керування, прислівникове;	5) <i>титанічна постать.</i>
Д) просте, прилягання, дієслівне.	

Завдання моніторингової роботи для учнів 8 класу

Прочитайте текст. Виконайте післятекстові завдання.

Напишу я слово про хату за тисячу верст і за тисячу літ від далеченних сивих давен аж до великого мого часу всесвітньо-атомної бомби. На Україні й поза Вкраїною суцюз. Білу, з темною солом'яною стріхою, що поросла зеленим оксамитовим мохом, архітектурну праматір пристанища людського.

Опишу її неповторну зовнішність, привітну й веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну і убогу, журливу і ніколи не горду. У полі, на горі й під горою, на городі серед квітів весною і влітку, серед насіння восени. Насіння у ній і на ній од стріхи до самого долу. Здається, щезни вона, і спустіє земля, заросте бур'яном, споганіє, і світ стане чорний від голоду й злости.

Опишу її внутрішній образ. Все, що в ній є й чого нема й не буде ніколи, хоч і могло би бути. А не було й немає в ній безлічі речей. Нема в ній челяді, немає гайдуків, прислужництва нема. Немає кабінетів, віталень, спалень, де довго сплять, і не було в ній розпусти й лінощів паразитизму.

Немає в стінах фамільних портретів і скарбів нема в сундуках, і ковані панцирі предків не красуються по її кутках, бо билися гаразд лицарі – дідки – небораки без панцирів з одверто голими грудьми. А потім погнили онучі, пострухли клейноди до нитки, не стало й сліду на землі.

Не змовлявся в ній ніхто й ніколи заволодівати світом чи поневолювати сусіда, не було в ній бучних бенкетів, ні великих урочистих зустрічей, не грали органи, ні оркестри в її тісних стінах і ніколи не засідали далеко-розумні дипломати. Не було в ній, будемо говорити, щастя, не було тривалих radoщів. А було в ній плачу і смутку багато і вельми багато журби поміж насінням отим і квітами.

А знала вона багато розлук і прощань безутішних. І співала вона здебільшого, і так талановито й натхненно, як ніяка оселя в світі, журбу, і прощання, і спогади про далеке минуле, коли ріки були глибші, риба більша, трави густіші, коні прудші й шаблі гостріші. Опишу я покинуту хату.

Споконвіку кидали її, і хто кидав, мало вертався. Носило його скрізь усіма вітрами чи сам, мов собака, бігав усе життя за чужим возом і лише згадував її, як щасливе дитинство.

Опишу, як воювала колись хата з палацами західного Ренесансу, з кам'яними фортецями розумних ворогів, як легко її завжди було підпалити, як палає вона довгі століття і ніяк не згорить, мов неопалима купина.

Я не славлю тебе, моя хатино стара. Не хвастаюсь твоєю драною правобережною і лівобережною стріхою і не пишаюся коморою твоєю, що її одтяли від тебе і розвіяли вітром спустошені, духовно некрасиві люди. Я навіть забув уже, що біля тебе був хлів і клуня з чорногузом, який приносив до тебе щовесни наївне дитяче щастя з далекого теплого краю.

Обернись у хороми, покрийся залізом, красуйся великими вікнами, вирости, піднімись над травами, над житами і над садами.

Вирости вгору і вишир. Хай не прощаються на бувших перелазах, не тужать в кожних сінях і попід стріхами удови й сироти. Хай бігають по твоїх просторах покоях веселі діти, хай одпочивають досхочу в твоїх спальнях і любляться в щасливих лінощах твої люди. Хай прийде до тебе добробут і гідність і сядуть на покуті, щоб зникли сум і скорботи з твоїх темних кутків і пічурок і холодних твоїх сіней. Я не захоплююсь тобою, не підношу тебе до неба перед світом.

Ні, я кажу тобі, сивий: ой хатонько, моя голубонько, спасибі тобі – прощай. Мені жаль розлучатися з тобою. У тобі так гарно пахло давниною, рутою-м'ятою, любистком, і добра щедра піч твоя пахла стравами, печеним хлібом, печеними і сушеними яблуками і сухим насінням, зіллям, корінням. А в сінях пахло макухою, гнилими грушами і хомутом.

(О. Довженко).

Завдання

1. Випишіть 10 словосполучень різних видів зв'язку, укажіть головне й залежне слова.

2. Випишіть із тексту 5 простих неускладнених речень, підкресліть граматичні основи.

3. Випишіть прості ускладнені речення:

а) з однорідними членами речення (2 речення);

б) зі вставними словами (2 речення);

в) зі звертаннями (2 речення).

Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми речень.

4. Випишіть із тексту односкладні речення (по 1 реченню кожного виду).

Тема: Вставні слова (словосполучення, речення). Групи вставних слів і сполучень слів за значенням

Мета: розширити й систематизувати знання учнів про вставні слова, закріпити навички вживання їх у мовленні; удосконалити пунктуаційні вміння й навички; розвивати мовленнєво – комунікативні вміння редагування, моделювання, конструювання синтаксичних конструкцій із вставними словами; за допомогою мовленнєво – комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість як важливі елементи розумової діяльності людини; удосконалювати мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати; розвивати творчі вміння самостійно розв’язувати нові пізнавальні завдання; виховувати інтерес до культурної спадщини нашого народу, прагнення вдосконалювати своє мовлення, робити його багатим, грамотним; виховувати в учнів самостійність, доброзичливість, гуманність, повагу до людей, старанність, наполегливість, бажання творчо працювати.

Формування соціальної та громадянської компетентності.

Наскрізнi лiнii: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність»

Соціокультурна змістова лінія: Я і Батьківщина (її природа, історія).

Міжпредметні зв’язки: вставні слова в художніх творах (література).

Очікуванні результати:

Знаннєвий складник: уміти наводити приклади речень, ускладнених вставними словами (словосполученнями); ставити розділові знаки в таких реченнях, пояснювати їх правилами.

Діяльнісний складник: знаходити вставні слова (словосполучення, речення) в реченні; знаходити і виправляти помилки на вивчені пунктуаційні

правила; конструювати та інтонує правильно речення зі вставними словами (словосполученнями); використовувати виражальні можливості речень зі вставними словами (словосполученнями, реченнями) в усному й писемному мовленні.

Ціннісний складник: оцінювати виражальні можливості речень зі вставними словами (словосполученнями, реченнями) у тексті.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Обладнання: схеми, таблиці, роздатковий матеріал, різнокольорові картки, презентації.

Перебіг уроку:

I. Організація на навчальну діяльність.

Вступне слово вчителя.

Готуючись до сьогоднішнього уроку, я згадала слова Дмитра Білоуса:

Коли ти плаєши слово,

Мов струна, воно бринить.

Калиново, барвінково

Рідна мова пломенить.

Коли мовиш, як належить –

Слово чисте, як роса...

І від тебе теж залежить

Мови рідної краса.

Нехай сьогоднішній урок наповнить ваші серця добром, красою, прагненням чути і відчувати слово.

II. Завдання уроку.

Сьогоднішній урок ми проведемо у формі гри, будемо працювати індивідуально, парами, в групах, досліджувати, виконувати творчі завдання. Отже, щоб отримати очікувані результати, я пропоную швидкий темп роботи, уважність, взаємопідтримку.

III. Мотивація навчальної діяльності.

Сьогодні ми здійснимо науково-дослідницьку прогулянку в ту синтаксичну частину нашого мовного парку, яка називається «Вставні слова».

– Чи знайоме вам поняття «вставні слова»? (Ця тема вивчалася в 5 класі.)

– А чи завжди ми знаємо, як і де правильно вживати ті чи інші вставні слова? Будьте уважні та спостережливі, тоді прогулянка стане приємною і корисною. Отже, протягом уроку ми повинні узагальнити й систематизувати основні відомості про речення із вставними словами, сформувані цілісну систему особистісних знань із теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал; удосконалити пунктуаційні вміння й навички. Відкрийте зошити, запишіть число, тему уроку і епіграф до нього.

***Сьогодні я маю право назвати себе
щасливим: я пізнав творчу радість.***

Л. Дмитренко

– А чи відчуєте ви себе щасливими, про це я дізнаюся в кінці уроку.

IV. Актуалізація опорних знань

Учитель. Переходимо до виконання поставлених перед нами завдань

1. Орфографічна розминка

Завдання: Запишіть слова у дві колонки: 1) з буквою і; 2) з буквою и.

*Вдал...ну, кипар...с, арх...в, в...заві, локомот...в, пом...дор,
параз...тство, фар...сеї, к...лометри, абр...кос, ж...рафи, крокод...л,
комб...нат, ч...нари, маг...страль.*

Ключ. З останніх букв прочитаєте закінчення вислову німецького філософа Людвіга Фейєрбаха: ***«Людина тільки тоді чогось досягне, коли...».***

2. Словниковий диктант із взаємоперевіркою

*На щастя, на жаль, як звичайно, безумовно, як на зло, як завжди, по –
моєму, передусім, по – перше, крім того, до речі, між іншим.*

Після написання словникового диктанту учні обмінюються зошитами, перевіряють роботи і виставляють оцінки (за кожен правильну відповідь 1 бал).

Учитель. Молодці! З цим завданням ви впоралися, вирушаємо у подорож. Щоб цікавішою була мандрівка, сьогодні ви будете працювати у групах і створювати власний журнал.

V. Засвоєння нових знань

Метод «Навчаючи учусь»

1. Кожен із вас удома розглядав певне питання. Усі ви маєте карточки різного кольору. Зараз прошу вас об'єднатися за кольором картки в «домашні групи» і обмінятися зібраною інформацією. **(Учні опрацьовують домашнє завдання і по черзі розповідають теоретичний матеріал)**

2. А тепер зверніть увагу на зворотній бік карточки. На ньому стоїть номер. Для подальшої роботи прошу вас **об'єднатися в так звані «експертні групи»**, обмінятися інформацією, отриманою в «домашній групі» і дати назву своїй групі.

1 гр.(червоні) – Щасливчики

2 гр.(сині) – Переможці

3 гр.(зелені) – Розумники

1 гр. – Вставні слова, їхнє значення.

2 гр.– Групи вставних слів за значенням.

3 гр. – Синтаксична роль вставних слів у реченні.

Учитель. Молодці! Теоретичний матеріал ви засвоїли, вирушаємо в подорож на зустріч із практичними завданнями. Нагадую, що виконуючи завдання, ви повинні виготовити журнал.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі роботи

1. Виконання тренувальних вправ

1) «Біг із бар'єрами»

Завдання: Прочитайте подані речення, вкажіть вставні слова і розділові знаки при них.

1. Київ без усякого сумніву – історична і сучасна столиця України, її політичний, культурний і релігійний центр.

2. Ось уже понад п'ятнадцять століть височіє на дніпровських схилах золотoverхий Київ дійсно столиця нашої духовності.

3. Звичайно рукотворна краса храмів западає в серце.

4. Безперечно з глибокою шаною і гордістю вимовляє цю назву кожен українець.

5. До речі у Києві є також музеї і театри, і кінотеатри, і стадіони – все це осередки культури.

6. У столиці зрозуміло багато парково – дослідних інститутів, Академія наук України, безліч вузів, у тому числі університет імені Тараса Шевченка.

7. У місті як відомо багато старовинних пам'яток історії та архітектури: Золоті ворота, Видубецький монастир, Києво – Печерська Лавра, славнозвісний Поділ – все це духовні символи нашого народу.

8. Взагалі сади і парки, Дніпро і Володимирська гірка створюють неповторну атмосферу цього тисячолітнього міста.

9. Отже Київ – одне з найкращих міст світу, що вабить численних туристів.

2) «Творче конструювання»

Завдання: Перепишіть речення, замість крапок доберіть вставні слова із значенням, указаним у дужках.

1. Весна – це ...найкраща пора року (відтінок упевненості).

2. З цим погодяться ... всі (відтінок припущення).

3. Весна ... днем красна (вказівка на джерело вислову).

4. Скоро зацвітуть сади, але... вночі можливі заморозки (активізація уваги).

5. ... треба підготуватися, щоб вчасно захистити цвіт (зв'язок із попередньою думкою).

6. Пізня весна... дарує сухе погоже літо (джерело повідомлення).

3) «Розумовий штурм»

Завдання: Скласти і записати по два речення так, щоб подані слова і словосполучення в одному з них були вставними, в іншому – членами речення.

Уявіть собі, правда.

Здається, одне слово.

Нарешті, може.

4) «Диво в решеті»

Завдання: Відредагуйте речення (усно).

У яких випадках словосполучення є зайвими?

1. Як відомо, свято української Коляди відзначається, **між іншим**, протягом двох тижнів – з 7 по 19 січня.

2. Це, **звичайно**, цілісний, **як кажуть**, комплекс новорічних обрядів, куди, як відомо, входять Різдво, Василя та Водохреща.

3. Як уже мовилося, серед різноманітних страв на Святвечір обов'язково, **безперечно**, мала бути кутя.

4. Кутя, як відомо, з давніх – давен вважалася, **здається**, основною обрядовою стравою.

5. Як відомо, протягом усіх попередніх свят, **як говорилося**, селяни намагалися не одвідувати шинок, бо це, так би мовити, гріх.

6. Крім того, як уже зазначалося, від Різдва і до Водохреща по воду ходили,

пам'ятайте, тільки чоловіки та парубки.

5) Графічний диктант

Завдання: Накресліть схеми речень.

1. Повідомляють, до першого грому земля не розмерзається.

2. Високо і швидко пливуть у небі хмари – на гарну погоду, говорять.

3. Весняний день, до речі, рік годує.

4. Весна, кажуть, ледачого не любить.

5. Весною літає багато павутиння – на спекотне літо, між іншим.

б. Пам'ятайте, у березні сім погод надворі: сіє, віє, крутить, мутить, рве, зверху лє, знизу мете.

б) Розвиток творчої рефлексії

Завдання: кожне друге з поданих речень усно переробіть на вставлене і виділіть його потрібними розділовими знаками (при потребі речення можна переробляти).

1. Вранці ми зібралися біля школи, щоб їхати на екскурсію в Ботанічний сад. Це було недавно, в березні. 2. Чекали Петра і розмовляли про се, про те. У Петра погана звичка завжди запізнюватись. 3. Раптом Сергій згадав, що забув фотоапарат удома на столі. І треба ж таке. 4. Складав усе в сумку, а от фотоапарат забув покласти. Поки щось десь знайдеш, то знаєте, як воно буває! 5. Отак завжди у нас: готуємось до чогось цілий місяць, а коли доходить до діла, то нам бракує простої зібраності. Скільки про цю підготовку розмов буває, скільки метушні! 6. Після екскурсії зробили висновки. Висновків виявилося чимало.

VII. Рефлексія

Метод «Мікрофон»

Учитель. Ще раз зверніть увагу на епіграф до нашого уроку. Чого ви навчилися на цьому уроці? Відповіддю на це питання стане анкета «Мої результати уроку», яку ви зараз заповните.

VIII. Підсумок уроку.

Сьогодні ми з вами переконалися, якою багатою, милозвучною і барвистою є наша рідна українська мова. Чи повірили ви сьогодні у свої сили? Чи відчували себе щасливими?

IX. Домашнє завдання.

Виписати з підручників хімії, фізики, геометрії або алгебри текст зі вставними словами і словоспоученнями. Визначити, що вони виражають.

**Тема: Однорідні члени речення (зі сполучниковим,
безсполучниковим і змішаним зв'язком)**

Мета: поглибити знання учнів про однорідні члени речення, сформувані вміння знаходити однорідні члени та визначати їх вид, спосіб зв'язку між ними, смислові відношення, розставляти розділові знаки та інтонувати речення з однорідними членами; спонукати до усвідомлення значення однорідних членів речення в мовленні; розвивати творчі вміння складати речення з однорідними членами та використовувати їх у власному мовленні; виховувати любов до перлин української літератури, повагу до творчості видатних письменників, зокрема Лесі Українки.

Формування компетентностей: соціальні та громадянські компетентності, загальнокультурна грамотність

Наскрізна лінія: «Громадянська відповідальність»

Міжпредметні зв'язки: однорідні члени речення в художніх творах (література).

Очікувані результати:

Знаннєвий складник: наводити приклади речень, ускладнених однорідними членами; ставити розділові знаки в таких реченнях, пояснювати їх правилами.

Діяльнісний складник: знаходити в тексті речення, ускладнене однорідними членами (непоширеними й поширеними; розрізняти однорідні й неоднорідні означення; визначати смислові відношення між однорідними членами речення; правильно інтонувати речення з однорідними членами; знаходити і виправляти пунктуаційні помилки на вивчені правила; конструювати речення, до складу яких входять однорідні члени з різними типами зв'язку між ними, зокрема з парними сполучниками, узагальнювальними словами при однорідних членах.

Ціннісний складник: оцінювати виражальні можливості речень з однорідними членами в різних стилях мовлення.

Тип уроку: урок засвоєння знань.

Обладнання: підручники, картки із завданнями, портрет Лесі Українки

*Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити*

Леся Українка

Перебіг уроку

I. Організація на навчальну діяльність.

II. Завдання уроку.

Сьогодні на уроці ми поглибимо свої знання про однорідні члени речення. Будемо вчитися знаходити однорідні члени та визначати їх вид, спосіб зв'язку між ними, смислові відношення, розставляти розділові знаки та інтонувати речення з однорідними членами, складати речення з однорідними членами та використовувати їх у власному мовленні. Для цього ми попрацюємо в парах, здійсимо «Лінгвістичне дослідження», узнаємо багато цікавої інформації про Лесю Українку.

III. Мотивація навчальної діяльності.

Отриманні на сьогоднішньому уроці знання дуже важливі для формування пунктуаційних навичок.

IV. Актуалізація опорних знань

1. Бесіда за питаннями

– *Що таке синтаксис?* (Розділ науки про мову, що вивчає словосполучення та речення).

– *Що вивчає розділ науки про мову «Пунктуація»?* (Розділ науки про мову, що вивчає вживання розділових знаків у реченні і тексті).

– *Що таке речення?* (Слово або група слів, що передають повідомлення, питання, пораду, прохання, наказ).

– Які є члени речення? (Головні і другорядні).

– Які члени речення називаються однорідними? (Відповідають на одне і те саме питання, поставлене від одного і того ж слова у реченні).

– Які члени речення можуть бути однорідними? (Всі члени речення: головні і другорядні).

– Як називаються речення, в яких є однорідні члени? (Ускладненими).

IV. Повідомлення теми, мети і завдань уроку

V. Засвоєння нових знань

1. Робота з епіграфом

– Прочитайте епіграф, правильно інтонуючи.

– Кому належать слова, взяті епіграфом до нашого уроку? Із якого вони твору? (Леся Українка «Давня казка»).

– Які твори письменниці ви знаєте?

– Які факти з біографії Лесі Українки вас вразили найбільше?

2. Мозковий штурм

Коментар учителя. Звернімо увагу на групи слів: підіте, скажіте та буду жити, не подумаю зложити. Що ми можемо сказати про них з точки зору граматики?

Орієнтовні відповіді:

– відповідають на одне і те ж питання: підіте, скажіте (що зробіте?);
буду жити, не подумаю зложити (що буду робити?);

– стосуються одного і того ж слова є у реченні;

– виконують однакову синтаксичну функцію (присудок);

– з'єднані сурядним зв'язком, рівноправні, граматично незалежні одне від одного.

Коментар учителя. Отже, члени речення, які з'єднані сурядним зв'язком, рівноправні, граматично незалежні одне від одного, стосуються одного й того ж члена речення, відповідають на одне й те ж питання, виконують однакову синтаксичну функцію називаються **однорідними**.
Наприклад:

Була весна весела, щедра, мила, промінням грала, сипала квітки
(«Давня весна»).

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі роботи

1. Робота в групах

Завдання: зробити синтаксичний розбір речення, знайти ОЧР.

1 група

У будинку Косачів часто збиралися письменники, художники і музиканти (*однорідні підмети*).

– Хто такі Косачі?

2 група

У п'ять років Леся грала на фортепіано й навіть написала змістовного листа своєму дядьку Михайлові Драгоманову (*однорідні присудки*).

– Як звали батьків Лесі Українки?

3 група

Сім'я Косачів приятелювала з М. Лисенком, М. Старицьким, П. Житецьким (*однорідні додатки*).

– Яке справжнє ім'я Лесі Українки?

4 група

За допомогою матері Леся вивчає французьку і німецьку мови (*однорідні означення*).

– Ким були батьки Лесі за професією?

5 група

У 1908 році Леся Українка перебувала в Ялті, Києві, Одесі, Євпаторії, Батумі, Тбілісі (*однорідні обставини*).

– З якою метою подорожувала Леся Українка?

Коментар учителя. Отже, спільними зусиллями ми отримали відповідь на проблемне запитання: «Чи всі члени речення можуть бути однорідними?» Так, однорідними можуть бути всі члени речення: і головні, і другорядні.

2. «Лінгвістичне дослідження»

Завдання. У тексті знайдіть однорідні члени речення, підкресліть їх, поясніть розділові знаки.

Коли Леся Українка в 1894 році відвідала свого дядька Михайла Драгоманова, вона впорядкувала його бібліотеку, познайомилася з емігрантами й культурними діячами з Болгарії.

Знайомих і друзів у Лесі Українки завжди було багато. Вона цікавилася творчістю П. Грабовського, листувалася з О. Кобилянською, називаючи її в листах «Хтось чорненький», «Хтосічок». Письменниця відвідала Гуцульщину й Буковину, лікувалася в Карпатах, Беркуті, де мала прекрасні диспути про мистецтво з І. Франком.

3. Робота з підручником (вправи на розсуд вчителя).

4. Проблемне запитання

Учитель. Уважно погляньте на подане речення. Що цікавого в ньому помітили?

Леся впевнено, з наполегливістю ішла до своєї мети.

Коментар. Однорідні члени речення, як правило, виражаються словами однієї частини мови. Та бувають випадки, коли в одному ряді ОЧР можуть вживатися слова різних частин мови.

5. Робота в парах. «Мовленнєва ситуація»

Завдання. Уявіть себе журналістом, який бере інтерв'ю в Лесі Українки. Розприділіть ролі попарно. В репліках використовуйте однорідні члени речення.

V. Рефлексія.

Оцініть свою роботу на уроці:

Я працював...

Я дізнався...

Я запам'ятав...

VI. Підсумки уроку. Чи досягли мипоставленої мети? Що корисного почерпнули з уроку?

VII. Повідомлення домашнього завдання

Використання сучасних технологій під час навчання синтаксису простого речення

1. Кластер – це педагогічна стратегія, яка дозволяє учням вільно міркувати над будь-якою темою, дає доступ до власних знань, розумінь або уявлень про певну тему, а також розвиває пам'ять, просторове мислення. Кластер ефективно використовується на всіх етапах уроку: під час вивчення нової теми, повторення, контролю. Створюється індивідуально, у групах або всім класом з наступною вербальною презентацією.

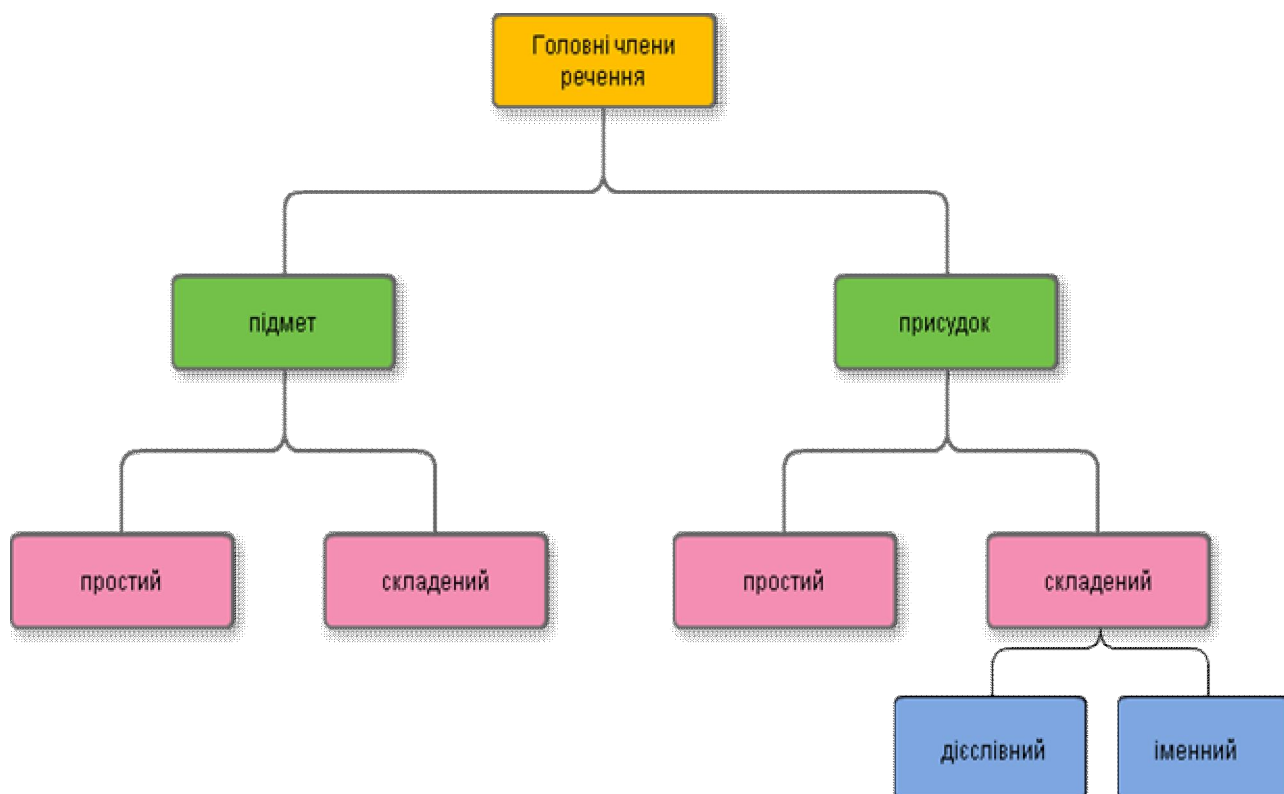
Кластер «Односкладні речення»

Можна використовувати на етапі усвідомлення для вивчення нової інформації, на етапі рефлексії для узагальнення й кращого засвоєння матеріалу. Ефективний засіб швидко повторити вивчений раніше матеріал, відновити в пам'яті необхідну інформацію.

2. Скрайбінг – розповідь чи пояснення, яка супроводжується графічною ілюстрацією. Головна мета скрайбінгу – допомогти краще опанувати зміст та запам'ятати сенс нової інформації завдяки залученню візуалізації. Завдання скрайбінгу – донести інформацію у максимально зрозумілому і привабливому для учня форматі. Для створення яскравої картинки залучаються різноманітні типи зображень – малюнки, піктограми, символи, окремі ключові слова (написи, гасла), схеми, діаграми тощо.

3. Ментальні карти (інтелектки) – це зручний інструмент для відображення процесу мислення і структуризації інформації у візуальній формі. Карти знань ідеально підходять для використання на уроках навчання синтаксису.

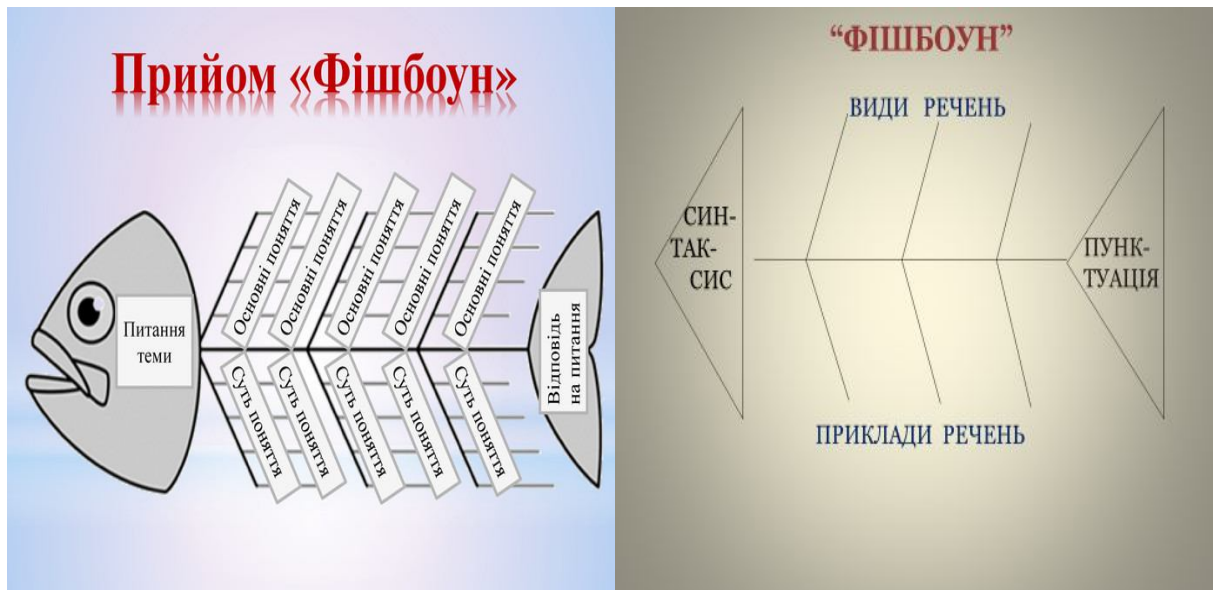
4. Хмара слів – візуальне відтворення списку слів на єдиному спільному зображенні. За допомогою хмар слів візуалізують матеріал з теми, що сприяє швидкому запам'ятовуванню інформації. У хмару можна вписати тему уроку, яку учні визначають самостійно; ключове питання, на яке необхідно знайти відповідь протягом уроку; зробити «хмарку» підказок до диктанту, кросвордів; повторити основні поняття теми, що вивчається.

5. «Фішбоун». Сутність «Фішбоун» (риб'яча кісточка) полягає в постановці проблеми, яка вивчається на уроці, у визначенні її аспектів і знаходженні аргументів, фактів на підтвердження тієї або тієї точки зору на цю проблему. Голова риби – тема уроку, кісточки – чіткі відповіді на запитання, хвіст – висновок. Записи мають бути короткими, обов'язковими є ключові слова або фрази, що відображають суть. Схема «Фішбоун» може бути використана як методичний прийом для аналізу будь-якої мовної теми або як стратегія усього уроку. Найефективніше її застосовувати на етапі узагальнення і систематизації знань, коли матеріал з теми вже пройдено і необхідно привести всі вивчені поняття в струнку систему. Роботу щодо заповнення схеми можна проводити в індивідуальній чи груповій формі. Важливий етап застосування технології «Фішбоун» – презентація отриманих результатів заповнення.

Переваги прийому «Фішбоун»:

- 1) ефективна організація роботи учнів у парах або групах;
- 2) створення інноваційного розвивального освітнього середовища;
- 3) удосконалення критичного мислення учнів;
- 4) візуалізація взаємозв'язків між причинами та наслідками;
- 5) формування вмінь знаходження рішень з будь-якої складної ситуації, генерування нових ідей.

Аналітичні вправи

Вправа 1. «Упізнай мене». Визначте, які з речень є неповними.

1. *Я благаю тебе: спаси дочку свою, дай їй грошей, хай вона їде кудись з дитиною. Десять тисяч* (В. Винниченко). 2. *Він довго поправляє разок намиста на її шиї, потім обнімає і так стоїть* (М. Матіос). 3. *На сірий камінь – сірий дощ...* (Д. Павличко). 4. *Їй за плечима – поле, а перед нею село, долина, ліс* (Б. Харчук). 5. *Марійка поглянула на свого сина. Зблідлого* (В. Дрозд). 6. *Ось досіємо – й тоді на вечірню* (О. Гончар). 7. *– Не треба про Ромео і Джульєтту, – попросив Шульга* (П. Загребельний). 8. *Знаєш, той пес...* (Ю. Іздрик).

Вправа 2. «Коментоване письмо». Знайдіть звертання, поясніть розділові знаки при них.

1. *Що, братику, посієш, те й пожнеш* (Л. Глібов). 2. *Любая, милая, чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай?* (П. Тичина) 3. *Куди ти мчиш, куди летиш, моїх поривів птице рання?* (А. Малишко) 4. *Яка ж гірка, о Господи, ця чаша* (М. Зеров). 5. *Ой хлопче, хлопче, ти в одчаю красі нестямній в очі глянь!* (Б.-І. Антонич). 6. *Розцвітай ти, веснонько красна, духом творчості все онови* (П. Грабовський). 7. *Брат ти мій, яка холоднеча!* (П. Мирний).

Вправа 3. «Синтаксичні стежини». Виділіть у поданих реченнях звертання. Визначте поширені та непоширені звертання, способи їх вираження. Які звертання мають емоційно-експресивне забарвлення.

1. *Гей, мандрівниче, спинися і по втомі вечоровій подивись, як денні думи перехвилює ріка* (В. Стус). 2. *Ну, будь, голубко моя, здорова, не забувай мене* (Остан Вишня). 3. *Твої ниви буйні, люди тихі, сумні стали рідними здавна для мене. І минуть мої дні, а у гробі мені не забути тебе, моя нене!* (Б. Лепкий). 4. *Світе мій гучний, мільйонноокий, пристрасний, збурунений, німий, ніжний, і ласкавий, і жорстокий, дай мені свій простір і неспокій, сонцем*

душу жадібну налий! (В. Симоненко). 5. Ой боже, грому, заглуши мене! (Леся Українка). 8. Помолись за мене богу, мій ти сину (Т. Шевченко). 9. Моя любове, ти – як Бог (Д. Павличко).

Вправа 4. «Синтаксичний практикум». Запишіть речення. Визначте, чим виражений головний член та вид односкладних речень.

1. Посадили над козаком явір та ялину (Т. Шевченко). 2. Пучок квітів несуть у церкву, освячують, а, приносячи додому, застромлюють на кілок проти сонця, щоб він висох (А. Кримський). 3. Не називай солодким те, що породжує гіркоту (Г. Сковорода). 4. За свіжим подихом весіннім в напівпрозорій вишині не клекотом, не голосінням вночі згадаєшся мені (А. Малишко). 5. Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну (В. Сосюра). 6. Все це в'яжуть в один пучок, об'язують маленькою хустинкою або рушником і зберігають цілий рік (А. Кримський).

Вправа 5. «Знавці прислів'їв». Поєднайте частини прислів'я. Визначте, чим ускладнено речення.

Терпи , козаче,	а все знає.	Чим ускладнено
Що козаку треба?	козаку не біда	Чим ускладнено
Кінь та піч	немає й козака	Чим ускладнено
Козак мовчить,	козакові товариші	Чим ускладнено
Як є хліб і вода	отаманом будеш	Чим ускладнено
Козак не боїться	Степу, хліба й неба.	Чим ускладнено
Козак, як не сало їсть,	ні тучі, ні грому	Чим ускладнено
Без коня	то турка б'є.	Чим ускладнено

Вправа 6. «Знайди звертання». Знайдіть серед поданих нижче речень не ускладнене звертанням речення (розділові знаки пропущено). Розставте та поясніть розділові знаки, якщо вони потрібні.

1. Тебе я земле всю сходив до краю. 2. Панове судді важко розібрати що і до чого як воно було. 3. Дивись же на мене сонце і засмали мою душу.

4. *Ой ти мамцю ой ти рідна головонька моя бідна!* 5. *А я щасливий що вручила ти мені одвічну тугу за тобою.*

Вправа 7. «Синтаксичний тренажер». Визначте типи речень. Поясніть орфограми, розділові знаки.

Ранок (називне). Надворі світає (безособове). Починається прекрасний день (двоскладне). Чарівна мелодія материнської колискової (називне). Слухаючи її, поринаєш у дитинство (означено-особове). Материн голос згадують навіть у глибокій старості (неозначено-особове).

Відповіді:

Козак, як не сало їсть, то турка б'є. (однорідні присудки)

Терпи, козаче, отаманом будеш. (звертання)

Як є хліб і вода козаку не біда. (однорідні підмети)

Без коня немає й козака. (неускладнене)

Козак мовчить, а все знає. (однорідні присудки)

Кінь та піч козакові товариші. (однорідні підмети)

Козак не боїться ні тучі, ні грому. (однорідні додатки)

Що козаку треба? Степу, хліба й неба. (однорідні додатки)

Вправа 8. «Синтаксична валіза». Визначте поширене речення. Назвіть другорядні члени речення.

1. *Кожен з нас, буває, помиляється.* 2. *Ще сонячні промені сплять.*
3. *Батько з сином були терплячими.* 4. *Сиплеться і сиплеться осіннє листя.*
5. *Сміливі завжди мають щастя.* 6. *Чумацький Шлях – сузір'я.* 7. *Не все пробачить можна і забути.* 8. *Літо й досі не здається.* 9. *Братик нашкодив і наживав п'ятами.* 10. *Сусіди почали бити тривогу*

Вправа 9. «Пошуковець». Випишіть спочатку неповні речення, а потім – повні. Зазначте, односкладне воно чи двоскладне. Підкресліть члени речення. Визначте частини мови виділених слів, поясніть їх написання.

1. *Згадав черешню білу-білу й подвір'я в пишнім спориші (О. Квітневий).*
2. *Несподівано, раптом у чорну тишу щось впало. Живе, веселе, безтурботне (М. Коцюбинський).* 3. *Надворі ясна холодна ніч (Ірина Вільде).* 3. *Над*

пам'яттю простягнуто мости (В. Коротич). 4. Вже де-не-де й димок із димаря (Л. Костенко). 5. А під горою крейдяною дорога біла (О. Ковалевський). 6. Задав черешню білу-білу й подвір'я в тиші спориші (О. Квітневий). 7. Всяке діло починай з голови (народна творчість).

Вправа 10. «Синтаксичне лото». Розподіліть речення за наявними в них ускладненнями.

Однорідні члени Речення	Узагальнюючі слова при однорідних членах речення	Вставні слова	Звертання	Вставлені конструкції
<i>Вже почав оточувати себе слухняними, а треба – здібними (П. Загребельний)</i>	<i>Тих і жалі, стогони, плачі й грізний гомін – усе стало чутно (П. Загребельний)</i>	<i>Може, перша моя мова була в листі до короля після поразки під Боровицею... (П. Загребельний).</i>	<i>Силою постоїмо, панове-браття, за нашим правом і тих собачих синів на шаблях рознесемо (А. Чайковський)</i>	<i>Семен Непорадний – так він звався – був кремезний козак літ тридцяти. (А. Чайковський)</i>
<i>Він ріс і жив Серед козацтва, розумів його прагнення й інтереси. (І. Крип'якевич)</i>	<i>Це була школа войовничості не скореного ніким на роду, велике горнило уміння підпорядковувати людині будь-що: ворогів-напасників, ревучу навалу води, мовчазність гордого каменю (Г. Колісник).</i>	<i>Та, мабуть, знав служебник Киселів мою натуру ліпше за мене самого... (П. Загребельний)</i>	<i>«Ой Богдане, Богданочку! Якби була знала – у колиці б задушила, під серцем приспала» (Т. Шевченко)</i>	<i>Чи справді так було, чи, може, хто збрехав (хто ворогів не мав!) (Л. Глібов).</i>

Продуктивно-репродуктивні вправи.

Вправа. Прочитайте речення. Знайдіть та виписіть неповне речення. Аргументуйте свою думку. Визначте, який член речення пропущений в даному неповному реченні. Перетворіть (усно) неповне речення в повне. Зробіть висновки.

1. Лиш боротись – значить жить. 2. У нього очі – наче волошки в житі. 3. А згори сипле та сипле, витрушує душу з дзвіночків. 4. В городі тиша й мовчазний передзвін сердець. 5. Напевне, в кожному із нас дримає щось від Піфагора.

Комунікативно – ситуативні вправи

Це такі комунікативні цільові вказівки, які організують спілкування учнів, залучаючи їх до комунікації, створюють і підтримують потребу у спілкуванні, послідовно формують і вдосконалюють комунікативні вміння й навички.

Кожен з нас любить своє місто. Уявіть, що вам треба розповісти про нього людині, яка ніколи в ньому не була. Розкажіть про нього, використовуючи однорідні члени речення.

Творчо-конструктивні вправи

Вправа «Мовознавча студія». Прочитайте текст, знайдіть прості непоширені речення. Перебудуйте їх у речення з відокремленими членами.

Подивився у вікно. Вся шибка розмальована білими візерунками – це мороз її так розмалював. Холодно надворі. Все навколо вкрито снігом: і земля, і дахи будинків; навіть на деревах – сніг. Січень – найхолодніший місяць, середина зими. Ставки й ріки закуті кригою, заметені снігом поля й ліси. Ночі стоять довгі. О восьмій годині ранку ще темно, на дев'яту тільки сонечко сходить. А дні взимку найкоротші. Не встигнеш на вулицю вийти побігати, погратися – зирк – і знову стемніло. Заглянь зимового ранку на подвір'я. По снігу стрибають горобчики, від холоду настобурчилися, розпушилися, на м'ячики стали схожі. Стрибають, крихти підбирають. Тут же перевальцем гуляють ворони, між ними метушаться галки – так і дивляться, чим би підживитися (В. Чапліна).